

REGIONALNI PLAN ZA NASLEĐE ISTOK

2015 - 2018

Support to the Promotion of Cultural Diversity

Funded
by the European Union
and the Council of Europe

EUROPEAN UNION

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

Implemented
by the Council of Europe

Regionalni plan za nasleđe istok

2015 - 2018

maj 2015
Priština

Uvodna reč

Zajednice širom sveta sve više i više traže način da postanu aktivnije u lokalnoj vlasti i da odlučuju o tome na koji način će se upravljati njihovim lokalnim resursima. Demokratsko učešće uz inkluzivni pristup prema svima, vođenje računa o pravima na poštovanje običaja sopstvene kulture neophodno je za dobrobit zajednica u kojima se višestruki identiteti i različitost smatraju važnim resursima.

Nasleđe, kao jedan od osnova savremenog života, igra ključnu ulogu u lokalnom ekonomskom razvoju budući da bi odgovorna briga i upravljanje nasleđenim resursima mogli da predstavljaju nešto od čega bi zajednice mogle da imaju koristi. Zajednički projekat Evropske unije / Saveta Evrope – Podrška promovisanju kulturne raznolikosti na Kosovu* (PKRK) je inovativan po načinu na koji se lokalne zajednice uključuju u brigu i upravljanje svojim nasleđem, dok se razvoj metodologija i programa koji odgovaraju lokalnom senzibilitetu zasnivao na dogovorenim standardima.

Pomoću ovog integrisanog pristupa nasleđu i raznolikosti, Plan za nasleđe spaja najistaknutije karakteristike zajednica u regionalni okvir. Pored dobro poznatih nasleđenih resursa, on pokušava da poveže i nematerijalne aspekte savremenog života zajednice i da ga poveže sa različitim načinima na koje nasleđe ima svoju ulogu. Budući da je takve prirode da podstiče učešće, u izradi Plana za nasleđe od samog početka lokalni akteri su podsticani na sve veću i veću ulogu kao i u planovima koji se odnose na njegovu budućnost. Tokom celog procesa naročita pažnja je bila posvećena održivosti i preduzete su neophodne mere u obliku konkretnih primera i uputstava, kao i u obliku izgradnje lokalnih kapaciteta za sprovođenje akcija.

Plan za nasleđe je koristan alat kojim će se obezbediti platforma za lokalne zainteresovane strane da udruže svoje snage u okviru regionalne strategije i prokrčiti put za jačanje veze između akcija u kojima učestvuje šira zajednica i formiranja politike na centralnom nivou, budući da nudi dinamičan i sistematski pristup lokalnim procesima razvoja uz korišćenje postojećih nasleđenih resursa.

Iako podstiče koordinirane akcije opština na Kosovu, ovaj plan postavlja i zajednički okvir za sve regione na Kosovu budući da svi oni slede istu proceduru u svojim oblastima. U skladu sa principima demokratskog učešća, raznolikosti i inovativnih akcija, ovaj proces je usmeren ka tome da dovede do razvoja Plana za nasleđe Kosova koji će pomoći vlastima Kosova u postizanju njihovog cilja da se približe evropskim normama i standardima.

Nadam se da će rad na Zajedničkom projektu PKRK koji se odnosi na davanje primera putem tehničke pomoći podstaći vlasti da olakšaju rad lokalnih aktera i stvoriti uslove da zajednice više cene i štite naše zajedničko nasleđe i da njime bolje upravljaju.

Klaudija Lučiani

Direktor Direktorata za demokratsku upravu
Savet Evrope
Strazbur

---

* Ovaj naziv ne prejudicira stavove o statusu i u skladu je sa Rezolucijom SBUN 1244 i mišljenjem MSP-a o proglašenju nezavisnosti Kosova.

Slalom u budućnost

Nikome od onih koji su se nekad popeli na Šar-planinu i videli njena glečerska jezera okružena balkanskim borovima, ili posetili tvrđavu u Novom Brdu sagrađenu davno, u 14. veku, nisu potrebna predavanja o moći kulturnog i prirodnog nasleđa – oni su to iskusili u najboljem izdanju.

Međutim, činjenica da se takva blaga nalaze na istočnom Kosovu nije samo pitanje tradicije. Upravo se u Nacionalnom parku Šar-planina, osnovanom 1986. godine, koji se proteže na površini od 39.000 hektara, priprema najveća strana investicija na Kosovu: skijalište Brezovica u opštini Štrpce, čije padine pogoduju zimskim sportovima, tako da ima sve što je neophodno da bi postalo jedan od najvećih turističkih centara na Kosovu.

Kada govorimo o Kosovu, takav dalekovidni pristup prirodnom i kulturnom nasleđu je od presudne važnosti. Možemo to nazvati kulturnom raznolikošću, održivim razvojem ili, jednostavno, kvalitetom života: suština je u tome da građani uvek treba da imaju koristi od dobrih ideja koje se sprovode u delo. Upravo zbog toga je ovaj zajednički program podrške Promovisanju kulturne raznolikosti na Kosovu (PKRK), koji je uglavnom finansirala Evropska unija, a sproveo Savet Evrope, i osmišljen i objavljen: da bi se prošlost ponovo oživila.

Skijalište Brezovica će biti tako važan test: Dali će savremeno uplitanje u krhke prirodne, društvene i kulturne dimenzije doneti nešto novo bez uništavanja starog kako bi se zajednicama omogućilo da koriste nasleđe za lokalni razvoj i da unaprede svoj kvalitet života? Time svest o nasleđu postaje veoma, veoma konkretizovana: počinju da se stvaraju novo znanje, nova radna mesta, nove poslovne šanse i – što je najvažnije – nove ideje među novim generacijama.

Iskreno se nadam da će ovaj Plan za nasleđe podstaći sve zainteresovane strane da dokažu da mogu s ponosom da se prisećaju svoje prošlosti i da budu okrenuti ka budućnosti. Uz takvo shvatanje, svi oni će učestvovati u procesu koji ne predstavlja samo još jedan u nizu „pilot-projekata“, već u procesu koji može da posluži kao inspiracija za ostale prelete – ili slalome! – preko teških terena naše savremene krize.

Samuel Žbogar,

Načelnik Kancelarije Evropske unije i specijalni predstavnik EU na Kosovu

Uvod

Svi koji su učestvovali u programu *Podrška promovisanju kulturne raznolikosti na Kosovu* (PPKRK) radili su to sa ciljem da se društvene zajednice što više transformišu kroz participativnu demokratiju, uz korišćenje nasleđa kao zajedničke vrednosti. Svi su bili usmereni ka obezbeđivanju dobrobiti zajednica što je ključni faktor koji doprinosi obezbeđivanju fundamentalnih ljudskih prava, kroz unapređenje kvaliteta života i životne sredine. Unapređenjem kvaliteta života i životne sredine nameravamo da podstaknemo društveni život zasnovan na aktivnim pojedincima, koji su posvećeni i slobodno i demokratski učestvuju u procesu razvoja. Taj demokratski proces razvoja treba da se zasniva na održivom korišćenju resursa lokalnog nasleđa, stvaranju šansi za jednak pristup tim resursima, kao i na pravednoj raspodeli koristi između naroda na dostojanstven način.

Poseban način na koji su zajednice uključene upraksama svakodnevnog života, gde oni aktivno učestvuju u procesu odlučivanja u cilju ekonomskog i socijalnog razvoja, od presudne je važnosti kako bismo mi lakše mogli da sagledamo svu kompleksnost zajedničkog života. Kroz međukulturni dijalog pruža nam se prilika da stvorimo neophodno međusobno razumevanje, da se međusobno razumemo i redefinišemo naše odnose. Naš sadašnji život i naši izgledi za budućnost često su pod uticajem naše sopstvene prošlosti i zajedničkog nasleđa.

Nasleđe se jednostavno može opisati kao kulturna i prirodna dobra i resursi koje su civilizacije nasledile iz prošlosti dok na lokalnom nivou nasleđe predstavlja isprepletano mnoštvo zajednica, mesta, priča i predela. Kako ćemo ga lično doživljavati često zavisi od našeg uzrasta – za decu je nasleđe obično nešto „staro“ i istorijsko, za odrasle je nasleđe možda identitet, dok stariji nasleđe mogu da povezuju sa „zlatnim vremenima iz prošlosti“ i „gubitkom“ vrednosti. Ali na nekom nivou svi uzrasti prepoznaju važnost nasleđa .

Prepoznavanje važnosti nasleđa ne znači uvek i vrednovanje i razumevanje nasleđa. Nasleđe je i predmet uništavanja – nekada svesnog, iz kompleksnih razloga, ili nesvesnog, jer je ostavljeno da propadne, dezintegriše se i nestane.

Prepoznavanje vrednosti raznolikog nasleđa, poštovanje i postavljanje na pravo mesto u istoriji, izazovan je ali i uzbudljiv proces, ako se njime upravlja na odgovoran način.

Plan za nasleđe za južni deo Kosova jeste proizvod inicijative lokalne zajednice u okviru komponente za lokalni ekonomski razvoj zajedničkog programa Evropske unije i Saveta Evrope – *Podrška promovisanju kulturne raznolikosti na Kosovu* (PPKRK) – i predstavlja nastavak pilot projekta koji je već urađen za zapadni deo Kosova. Ovim planom se obezbeđuje okvir za utvrđivanje najpogodnijih strategija za unapređenje ciljeva, u kontekstu razvoja održivih inicijativa koje se odnose na nasleđe i komponente turizma u okviru opšte strategije za turizam u regionu.

Komponenta lokalnog ekonomskog razvoja (LER) projekta PPKRK inspirisana je *Pilot projektom za lokalni razvoj* (PPLR) u okviru *Regionalnog programa Saveta Evrope za kulturno i prirodno nasleđe u jugoistočnoj Evropi*.

Iako je projekat PPKRK I i II bio više usmeren da prati već poznate inicijative koje su bile fokusirane na nasleđe i razvoj turizma kroz nasleđe, on je oduvek težilo ka održavanju veza sa Regionalnim programom kako bi se doprinelo naporima koji se ulažu u drugim zemljama u regionu. Naš rad usmeren ka nasleđu stvara platforme na kojima se različiti problemi relevantni za zajednice prepliću u okviru konkretnih akcija, čime se daje primer društva kakvo mi želimo da izgradimo.

Nakon uspeha procesa na izradu plana za nasleđe zapadnog Kosova, sada je on proširen na ostala tri regiona Kosova.

Na koncept Plana za nasleđe uticao je uspešan primer modela Irskog veća za nasleđe, dok su stručnjaci iz Irskog veća za nasleđe pomagali u procesu oblikovanja Planova za nasleđe i davali podršku jačanju kapaciteta zainteresovanih strana na lokalnom nivou. Sprovođenje plana za nasleđe u četiri regiona zasniva se na metodologiji koja se pokazala kao uspešna u zapadnom delu Kosova, a koja uključuje angažovanje zajednice, prikupljanje podataka, procenu izvodljivosti, pilot akcije, napore usmerene ka jačanju kapaciteta, pripremu i sprovođenje plana za nasleđe.

Usvojen je sistematski, analitičan i strukturisan pristup zasnovan na lokalnim prednostima, slabostima, šansama i opasnostima vezanim za razvoj održivih inicijativa a u vezi sa nasleđem i turizmom u određenom regionu. Pilot akcije koje su se odvijale istovremeno u svim regionima dale su znatan doprinos u formulisanju plana za nasleđe.

Osnovna strategija podrazumeva uključivanje inicijativa koje se odnose na nasleđe i razvoj turizma u vezi sa nasleđem uz razvoj sektora opšteg turizma u regionu.

Strategija je usmerena ka podizanju svesti, obrazovanju, obuci i predloženim akcijama koje se donose na kulturno i prirodno nasleđe, i bavi se praktičnim pitanjima kao što su potreba stalnog prikupljanja/vrednovanja podataka, zaštita, restavracija, signalizacija, dostupnost informacija i obezbeđenost određenog lokaliteta, a sve to kroz proces partnerstva i saradnje u koji su uključene sve zainteresovane strane i akteri na centralnom nivou, nivou opštine, zajednice, kao i oni koji se bave nasleđem i turizmom u regionu.

Za ovaj proces koji se zasniva na partnerstvu, saradnji i zajedničkom vlasništvu, u istočnom delu Kosova glavni partner je bila NVO Kulturno Nasleđe bez granica (KNBG).

Plan za nasleđe sadrži osam delova, u kojima se naglašava suština nasleđa u središtu života zajednice, daje se opšti pregled nasleđa u regionu, upozna se sa idejom o izradi plana za nasleđe i opisuje se kako je nastao ovaj plan nasleđa. Pored toga, on se osvrće i na promenu stavova i pristupa lokalnih zainteresovanih strana do kojih je došlo tokom procesa rada na planu i koje naglašavaju strateška pitanja koja je potrebno razmotriti u razvojnom procesu. Naposljetku, u njemu se daju ciljevi i sa njima povezana rešenja koja je moguće postići uz jasnu „mapu puta“ za primenu plana kao i kratak pregled atraktivnosti iz svake opštine u regionu u kontekstu plana za nasleđe.

Projekat PPKRK nastoji da naglasi organsku vezu između nasleđa i različitih načina na koje se ono manifestuje uz minimalizaciju razlika između materijalnog i nematerijalnog kulturnog nasleđa i prirodnog nasleđa kroz sveobuhvatan, participativan i integrativan pristup u kome sve zajednice imaju pravo glasa i svoje mesto. U njemu se takođe podstiče uključivanje savremene umetnosti kao forme izražavanja nasleđa, raznolikosti i različitih identiteta u ovom regionu. To je neophodno za društveno uključivanje i održivi ekonomski razvoj.

Mi koji smo uključeni u projekat PPKRK verujemo da će ovaj regionalni Plan za nasleđe imati bitan uticaj na lokalni razvoj u istočni deo Kosova, koji će postepeno dovesti do Plana za nasleđe Kosova i predstavljati pozitivan primer za ostale regione u Evropi.

Hakan Šearer Demir
Vođa tima PPKRK

Teri Oregan
Stručnjak Saveta Evrope

ZAHVALNOST

Želeli bismo da izrazimo zahvalnost svim zainteresovanim stranama koje su aktivno učestvovalе u pravljenju ovog plana, a naročito:

- Članovima zajednice u ovih dvanaest opština,
- Volonterima iz zajednice,
- NVO Kulturno nasleđe bez granica (KNBG),
- PPKRK međuopštinskim radnim grupama iz Vitine i Klokota, Kamenice, Raniluga, Uroševca, Štrpca i Štimlja,
- PPKRK članovima regionalne radne grupe,
- Regionalnom centru za kulturno nasleđe u Gnjilanu,
- Gradonačelnicima opština Gnjilane, Kamenica, Uroševac, Štrpce, Štimlje, Klokot, Vitina, Ranilug, Kačanik, Novo Brdo, Đeneral Janković i Parteš,
- Ministarstvu kulture, omladine i sporta – imenovanih za Lokalni razvoj;

Stručnjacima koji su doprineli izradi plana u različitim fazama:

- Teri Oregan, Irska, stručnjaku SE,
- Lijamu Skotu, Irsko veće za nasleđe,
- Juliji Tričkovskoj, specijalisti PPKRK za kulturno nasleđe,
- Valmiri Gaši, Ministarstvo za životnu sredinu i prostorno planiranje,
- Fadilu Bajraktariju, Institut za zaštitu prirode,
- Nori Arapi, RCCH sabirna tačka iz MKOS-a;

Partnerskim organizacijama koje su podržale proces izgradnje kapaciteta

- Irsko veće za nasleđe, Irska;

Koordinatoru HDP - istočni region

- Fitimu Bunjaku;

Koordinatoru za lokalni ekonomski razvoj u PPKRK i regionalnom koordinatoru

- Harmoniji Radonići,
- Meriti Limani.

Spisak skraćenica

BIOFOR-UNK	Biodiverzitet i šumarstvo - Ugovor o neograničenom kvalitetu
ZKN	Zakon o kulturnom nasleđu
KNbG	Kulturno nasleđe bez granica
SE	Savet Evrope
URIS	Uporedne regionalne integracijske studije
OCD	Organizacije civilnog društva
EP	Evropsko partnerstvo
APEP	Akcionni plan za Evropsko partnerstvo
EOG	Ekološki odgovorna grupa
EU	Evropska unija
EU CARDS	Pomoć Evropske unije zajednici za rekonstrukciju, razvoj i stabilizaciju
BDP	Bruto domaći proizvod
GIZ	Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (Nemačka organizacija za međunarodnu saradnju)
GTZ	Deutsche Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit (Nemačka organizacija za tehničku saradnju)
MMRG	Međuministarska radna grupa
PNR	Program za nasleđe i raznolikost
MZN	Mreža zajednica za nasleđe
MRG	Međuopštinska radna grupa
PPLR	Pilot projekat za lokalni razvoj
LER	Lokalni ekonomski razvoj
ZPP	Zakon o prostornom planiranju
MPŠRR	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i ruralnog razvoja
MKOS	Ministarstvo za kulturu, omladinu i sport
MEST	Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja
MŽSPP	Ministarstvo za zaštitu životne sredine i prostorno planiranje
MLS	Ministarstvo za lokalnu samoupravu
MTI	Ministarstvo trgovine i industrije (Odsek za turizam)
MST	Ministarstvo saobraćaja i telekomunikacija
NVO	Nevladine organizacije
PKRK	Promocija kulturne raznolikosti Kosova
RCKN	Regionalni centar za kulturno nasleđe
RRG	Regionalna radna grupa
SPC	Srpska pravoslavna crkva
UNESCO	Organizacija Ujedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu
USAID	Agencija Sjedinjenih država za međunarodni razvoj

01

*Ostaci crkve Preseвете Bogorodice manastira Rđavca,
selo Močar, opština Kamenica*

.....

NASLEĐE U SREDIŠTU

ŽIVOTA ZAJEDNICE

.....

1.1 Šta je nasleđe?

Nasleđe je sve što smo nasledili iz prošlosti uključujući spomenike, arheološke i druge nasleđene objekte, graditeljsko nasleđe, religijsko nasleđe, flora, fauna, staništa divljih životinja, geologija i topografija, predeli, genealogija, tradicionalna muzika, igre, manifestacije i priredbe, folklor, artefakti iz tradicionalnog života, usmeno nasleđe i lokalna istorija.

Nasleđe je vitalni deo našeg identiteta i osećaja pripadnosti. To je neodvojivi deo našeg svakodnevnog života i izuzetan resurs koji doprinosi dobrobiti društava uključujući zaposlenje, rekreaciju, zdravlje, učenje i uživanje. Društvena vrednost nasleđa je neprocenjiva u tom smislu što obezbeđuje fokus oko koga se zajednica angažuje i saraduje, inspiriše nas da se ponosimo karakterom naših ulica i predela i podstiče nas da se brinemo o našem svakodnevnom okruženju.

Ne postoji smisleno ekonomsko objašnjenje za podršku nasleđu jer inicijative koje se baziraju na nasleđu i turizam imaju presudnu ulogu u razvoju privrede. Inicijative i turizam koji se zasniva na nasleđu donose posao i održivi finansijski prihod kada se uklape u sveobuhvatni razvojni program.

Nasleđe obuhvata i materijalne i nematerijalne elemente koji su odraz kulture i kreativnosti ljudskih zajednica od pamtiveka kao i bogate raznolikosti i lepote prirodnog okruženja.

“ Nasleđe obuhvata i materijalne i nematerijalne elemente koji su odraz kulture i kreativnosti ljudskih zajednica od pamtiveka kao i bogate raznolikosti i lepote prirodnog okruženja. ”

1.2 Vrednost nasleđa

U prošlosti, nasleđe je često pogrešno doživljavano kao nešto za šta su odgovorne isključivo vlade i akademici. Ali isto kao što postoji vlasništvo nad nasleđem na centralnom/državnom nivou, tako je ono i vlasništvo zajednica, pa čak i pojedinaca. Većina domaćinstava čuva „porodično nasleđe“ u obliku nameštaja, ukrasa, knjiga i dokumenata, fotografija,

priča, pesama, istorije, pa čak i odeće koje se prenosi sa kolena na koleno. Nasleđe je vitalni sastojak obrazovnih programa u celom svetu. Svi nivoi društva prepoznaju da nasleđe ima vrednost koju nije uvek moguće izmeriti u novčanom smislu.

Složeno vlasništvo i vrednosti koje se pripisuju nasleđu mogu da posluže kao objašnjenje zašto je ono toliko često ugroženo. Njegova simbolična vrednost ponekad može da dovede do razaranja u konfliktnim situacijama. To što se smatra da nema novčanu vrednost može da dovede do uništenja zbog neznanja ili propadanja zbog nebrige, naročito kada njegov značaj nije zvanično priznat, istražen, utvrđen i zaštićen od mešanja i oštećenja usled delovanja životne sredine. Svest o takvim opasnostima po nasleđe mora da se ugradi u strategiju koja za cilj ima stavljanje nasleđa u središte vrednosnog sistema svih društava. Reagovanje na takve opasnosti i shvatanje maksimalne vrednosti nasleđa za sve građane zahteva adekvatna sredstva i različit pristup u prikupljanju i opravdavanju neophodnih sredstava.

Sreća je, dakle, što je danas u celom svetu važna ekonomska vrednost nasleđa zajednica priznata na centralnom i opštinskom

Antropomorfna figurina, Neolit, arheološki lokalitet Varoš, opština Uroševac (foto: MKOS)

nivou i nivou zajednice kao fokus za mala preduzeća, kao atrakcija zaiste i, sve više, za investitore. Većina država, ako ne i sve, ima baštinu od međunarodnog značaja – ali tih mesta obično nema mnogo, i dok s jedne strane njihov značaj obezbeđuje priliv posetilaca, obično su ograničenog kapaciteta i sami po sebi retko predstavljaju bazu za izvodljiv, održiv nacionalni sektor turizma. Sve napredne i odgovorne zajednice stoga se veoma trude da se proaktivno i kreativno angažuju oko svog šireg nasleđa.

Aktiviranje na polju nasleđa podrazumeva utvrđivanje njegove društvene, kulturne, ekološke i ekonomske vrednosti. Kroz šest neophodnih koraka, zajednice mogu da:

- identifikuju i zabeleže svoje nasleđe,
- se pobrinu da se ono čuva,
- unaprede svoje nasleđe i predeo,
- ga uključe u današnju kulturu življenja, i tamo gde je to moguće, odrede mu novu održivu upotrebu uz poštovanje i prihvatanje odgovornosti da se to nasleđe neoštećeno prenese na buduće generacije.

To zahteva strateški strukturisan pristup na centralnom, regionalnom, opštinskom nivou i nivou zajednice, a najuspešnije je i najodrživije kada se zasniva na tome da lokalne zajednice dele svoje vredno nasleđe sa posetiocima, a ne kada se zasniva isključivo na komercijalnom interesu eksploatacije resursa kulturnog i prirodnog nasleđa kao turističkog proizvoda.

Pristup Plana za nasleđe predstavlja praktičnu, ali istovremeno i održivu, okvirnu strategiju koja omogućuje i koordiniše pet ključnih akcija o kojima je bilo reči u prethodnom delu teksta kako bi se realizovala puna zajednička vrednost koju nasleđe predstavlja za društvo.

1.3 Šta je Plan za nasleđe?

Plan za nasleđe je strategija za identifikaciju, zaštitu, očuvanje, unapređenje, tumačenje nasleđa i održivo upravljanje njime, i primenjuje se na centralnom, re-

gionalnom i opštinskom nivou. To je dogovoreni plan koji je realističan u smislu mehanizama za njegovo ispunjenje i budžeta koji zahteva. Na različitim nivoima, akcije može da preduzima jedna grupa ili telo, ili više partnerskih grupa. Na regionalnom nivou plan nasleđa može da ima oblik opšteg strateškog regionalnog plana koji prati više planova koji se odnose na opštine. Koliki god da je njegov obim, on mora da identifikuje prioritete po kojima zainteresovane strane treba da deluju u toku trogodišnjeg perioda i treba da uključuje mehanizme za reviziju i evaluaciju.

Plan za nasleđe predstavlja priliku da se utvrde problemi u vezi sa nasleđem i potrebe na centralnom, regionalnom i opštinskom nivou, i da se oni reše lokalno. Namena mu je da utiče na akcije i aktivnosti svih ključnih igrača i zainteresovanih strana koje su uključene u nasleđe, kao i da unapredi svest o tom nasleđu, njegovoj vrednosti i njegovom potencijalu. On je, dakle, i strateška izjava o tome šta stanovnici žele da postignu u smislu upravljanja nasleđem i njegovog očuvanja u toku trogodišnjeg perioda i spisak akcija koje će biti preduzete kako bi se postigli strateški ciljevi.

1.4 Zbog čega je potreban Plan za nasleđe?

Za očuvanje nasleđa i upravljanje njime nisu odgovorne samo centralne vlasti ili lokalne opštine, već i svi u zajednici. Često je najbolje kada se time bave sve zainteresovane grupe i pojedinci kao partneri. Plan za nasleđe je delotvoran način za postizanje saglasnosti o tome na koji način je najbolje da se očuva nasleđe i da se njime upravlja uz saradnju tako što će se raznovrsne kolektivne energije i inicijative usmeriti na dobrobit tog nasleđa i zajednica koje u tome učestvuju. On je mehanizam za koordinaciju koji obezbeđuje strateški kontekst za zajedničke akcije kako bi se obezbedila najveća dobrobit za nasleđeni resurs.

Napori i inicijative lokalnih grupa i centralnih vlasti mogu da se smeste u širi kontekst u okviru Plana za nasleđe i da omoguće dogo-

vor oko utvrđivanja prioriteta za raspoređivanje raspoloživih sredstava za očuvanje i promociju nasleđa.

1.5 Kome je Plan za nasleđe namenjen?

Plan za nasleđe namenjen je ljudima, svim relevantnim agencijama i grupama u regionu i opštinama. On se oslanja na princip deljenja odgovornosti za vlasništvo nad nasleđem.

1.6 Koji je cilj Plana za nasleđe?

Plan za nasleđe ima za cilj obezbeđivanje koristi za lokalnu zajednicu kroz veću svest, vrednovanje, uživanje i održivo korišćenje njihovog kulturnog i prirodnog nasleđa koje je bogato ekonomski i na druge načine. Plan može da se koristi i za dobijanje podrške ključnih igrača i pronalaženje novih partnera za zaštitu nasleđa, podizanje svesti o njemu i predstavljanje nasleđa. On omogućuje različitim akterima da se uključe u razgovor o važnosti nasleđa u smislu njegove glo-

Plan za nasleđe namenjen je ljudima, svim relevantnim agencijama i grupama u regionu i opštinama. On se oslanja na princip deljenja odgovornosti za vlasništvo nad nasleđem.

balne, kulturne, obrazovne, akademske, rekreativne, estetske i lične vrednosti, pored vrednosti koju sam po sebi ima. Plan takođe prepoznaje i vrednost razmene informacija i odgovornosti u odnosu na to nasleđe.

Plan za nasleđe zasniva se na integrisanom pristupu identifikaciji, zaštiti, očuvanju i predstavljanju nasleđena dobra i upravljanju njima. On treba da stremi ka tome da na sveobuhvatan način uključi različite aspekte tog nasleđa, uzimajući u obzir istorijsku,

prirodnu, kulturnu, društvenu i ekonomsku sredinu u celini, a ne da pokušava da se bavi svima njima zasebno. To je svež, dinamičan koncept nasleđa.

1.7 Na koji način je koncept nasleđa uključen u Plan za nasleđe?

Plan za nasleđe predstavlja priliku da se prepozna i prizna postojanje nasleđa svuda oko nas, a ne da se na njega gleda kao na nešto što se posećuje za praznik ili tokom vikenda.

Postavljanjem takvog koncepta Plan za nasleđe treba da se pozabavi životnom sredinom u celini, a ne da teži da zaštiti samo one najbolje – ili najočiglednije – primere nasleđa.

Do sada su se zakonodavstvo, finansiranje i administracija uglavnom koncentrisali na zaštitu „najbitnijih“ aspekata i primeraka nasleđa. Iako važnost tih lokaliteta, struktura i vrsta opravdava pažljivu zaštitu, plan nasleđa priznaje i nasleđe van tih određenih oblasti. On priznaje uticaj prošlosti i njenih naroda na svaki aspekt naših života i predela, koji su opipljivi po svom izgledu i morfologiji.

Često se dešava da neodređeni ili „običan“ deo predela pruži kontekst za važne određene lokacije i strukture – kako u smislu prostora i tako i značaja – što im omogućuje da budu bolje shvaćeni. Takav koncept nasleđa je bliži principima održivog razvoja i predstavlja šire shvatanje nasleđa, što ga čini relevantnijim za naš današnji život. On nam omogućuje i bolje razumevanje životne sredine, interakciju između različitih aspekata nasleđa i veće učešće javnosti u debatama o tome šta je važno, šta treba da se zaštiti i na koji način treba da bude predstavljeno lokalnim, domaćim i stranim posetiocima. Takav sveobuhvatni pristup zahteva veći spektar vrednosti o kojima treba se raspravljati.

1.8 Šta sadrži Plan za nasleđe?

Plan za nasleđe osvrće se na akcije koje su možda već preduzete i daje spisak budućih akcija koje različiti akteri mogu da preduzmu u toku trogodišnjeg perioda koji plan obuhvata. On sadrži spisak širih strateških ciljeva tako da te akcije mogu da pomognu da se on postigne. Koliko je to moguće, plan ukazuje na to ko treba da bude nosilac svake od akcija i može da ukaže na očekivano vreme koje je potrebno za svaku od njih. Plan može da ukaže i na moguće izvore finansiranja.

Plan za nasleđe ne uključuje obavezno akcije koje se konkretno odnose na neku građevinu, lokalitet ili mesto ili stabilizaciju određenog spomenika. Obično Plan za nasleđe sadrži akcije u skladu sa utvrđenim prioritetima koji se odnose na prikupljanje podataka, podizanje svesti, promovisanje najboljih praksi i prezentaciju.

1.9 Održivo nasleđe

Ekonomija nasleđa je mač sa dve oštrice. Zaštita nasleđa, njegovo obnavljanje i upravljanje njime jeste skup proces i malo je vlada na svetu koje imaju resurse da finansiraju tako važan posao osim ukoliko se centralno finansiranje uveća po osnovu prihoda koje generiše taj nasleđeni resurs. Svuda u svetu su inicijative koje se zasnivaju na nasleđu i turizam koji se isto na njemu zasniva postali veoma važni mehanizmi za generisanje toliko neophodnog direktnog i – što je još važnije – indirektnog prihoda kako bi se podržao sektor nasleđa.

Postoji znatno i dokazano turističko tržište za profesionalno predstavljene turističke proizvode koji se odnose na nasleđe i kojima se upravlja na održivi način. U mnogim zemljama u razvoju turizam u mnogim slučajevima generiše 20% BDP-a te države i predstavlja primarni izvor deviza za zemlje sveta koje raspolažu sa manje ekonomskih sredstava.

U Irskoj, maloj zemlji koja se u nekim stvarima može porediti sa Kosovom, 40% prihoda od turizma može se pripisati istorijskoj

sredini. Svake godine, nekih 2,5 miliona ljudi poseti irske kuće i dvorce, dok nekih 2 miliona ljudi poseti irske spomenike. Prihod koji se generiše od turizma a koji se oslanja na nasleđe dolazi direktno od naplate ulaznica i prodaje povezanih artikala, ali prava ekonomska korist je u indirektnoj potrošnji na lokalnu hranu, smeštaj i druge usluge.

Potrebno je napomenuti, međutim, da održivi turizam – kada se atrakcijom odgovorno upravlja i kada se ona štiti dok se njena vrednost realizuje – zahteva planirani pristup od početka razvoja turističkog proizvoda koji se oslanja na nasleđe. Mora se priznati da turizam koji se oslanja na nasleđe

izaziva dodatno habanje nasleđenih resursa i povećava nivo održavanja i potrebne brige.

Neophodno je takođe napomenuti da je sektor Malih i Srednjih Preduzeća (MSP) nosilac evropske ekonomije, a ta realnost je uzeta u obzir u pristupu ovog plana.

Dok veće korporacije ponekad žele da selektivno i intenzivno iskoriste primarne lokacije sa nasleđem na štetu ekstenzivnog razvoja u celoj široj zajednici, sektor MSP cveta u sredini turizma koji se oslanja na nasleđe i suštinski je održiviji na lokalnom nivou i manjeg je obima.

Kuća Isaka Požoranija (1908-1913), Gnjilane

A photograph of a stone church with a red-tiled roof and a large white number '02' overlaid on the right side. The church is built with light-colored stone and has a prominent arched doorway. A small black structure is visible to the left of the church. The foreground is a green lawn. The number '02' is positioned in the upper right quadrant of the image, overlaid on a semi-transparent yellow and grey background.

02

*Crkva Vaznesenje Presvete Bogorodice, 19.vek, selo Bostane,
opština Novo Brdo*

NASLEĐE NA ISTOČNOM KOSOVU¹

Plan za nasleđe na istočnom Kosovu obuhvata opštine: Gnjilane, Uroševac, Đeneral Janković, Kačanik, Kamenica, Novo Brdo, Štrpce, Štimlje, Vitina, Klokot, Ranilug i Parteš. Najveći ekonomski i administrativni centri u regionu su Uroševac (oko 143.842 stanovnika) i Gnjilane (oko 90.178 stanovnika).

* * *

Istočni region Kosova je upečatljiv po svom prirodnom nasleđu – Šar-planini, kao i po svojim mineralnim resursima. Dva glečerska jezera na Šar-planini, Livadica i Jažince, koja se nalaze na teritoriji opštine Štrpce, spadaju u najpopularnije turističke destinacije za lokalno stanovništvo. Jezero Jažince se nalazi na strmom i stenovitom delu Nacionalnog parka Šar-planina, podno vrha Bistra. Oblast oko jezera obiluje raznim endemskim i četinarskim biljkama kao što su balkanski bor, planinski javor, alpska ruža i crnozrna borovnica.

Veliki deo nacionalnog parka Šar-planina proteže se u ovom regionu. Park je osnovan 1986. godine na površini od 39.000 hektara. Glavna atrakcija ovog planinskog terena jeste skijalište Brezovica, koje se nalazi na severoistoku, 12 km od sela Brezovica u opštini Štrpce. Povoljan geografski položaj Brezovice, sa padinama povoljnim za zimske sportove, omogućio je da ovo skijalište postane jedno od najvećih turističkih centara na Kosovu. Obuhvata površinu od 2.500 hektara na nadmorskoj visini od 1.718 do 2.522 metra, sa ukupno 40 kilometara ski-staza. Turistički kompleks Brezovica izgrađen je između 1960. i 1970. godine. Dodatno je proširen 1980. kada su izgrađeni smeštajni kapaciteti i žičara kapaciteta 850 putnika na sat.

Ovaj region je poznat po svojim mineralnim resursima. Tokom istorije, olovo, cink, srebro, zlato, bakar, hrom i gvožđe intenzivno su se eksploatisali na nekoliko lokacija. Rudnik Novo Brdo jedan je od najpoznatijih još od srednjeg veka, ali je poznat i po prelepim obroncima, naročito onim koji okružuju tvrđavu srednjovekovnog grada, koji su nedavno uređeni da bi bili dostupni posetiocima.

¹Projekat PKRK upućuje na regione označavajući ih sa severni, južni, centralni, istočni i zapadni na osnovu definicije Agencija za regionalni razvoj.

Glavna reka koja protiče kroz ovaj region je Lepenac, u koju se ulivaju pritoke i planinski potoci Nerodimke i Binačke Morave. Nerodimka je formirala prirodni fenomen – takozvanu bifurkaciju Nerodimke – u blizini grada Uroševca. Jedna grana ove reke uliva se u Egejsko more preko reka Lepenac i Vardar, dok se druga uliva u Crno more preko reka Sitnica, Ibar, Morava i Dunav. Nedavno uređeni prostor oko obnovljenog kamenog mlina sada često posećuju izletnici. Još jedan resurs važan za razvoj turizma u ovom region jeste izvor mineralne termalne vode Klokot. Ovaj spa-centar i nekoliko privatnih banja koje su tu sagrađene, kao i novoizgrađeni park i igralište za decu u obližnjem selu Vrbovac važni su koraci koje su lokalne vlasti preduzele u cilju izgradnje kapaciteta za privlačenje turista i pospešivanje ekonomskog razvoja.

* * *

Slučajno otkriveni fragmenti keramike i zabeleženi temelji stambenih objekata na arheološkom nalazištu Varoš, 2 km južno od Uroševca, ukazuju na jedino poznato naselje iz doba neolita u ovom regionu. Nekoliko grobnih humki iskopanih u blizini sela Vlačica, 10 km severno od Gnjilana, upućuje na postojanje nekropole iz kasnog gvozdenog doba na koju ukazuju fragmenti grnčarije, čupova, tanjira, nakita, kao i ostaci preminulog muškarca koji je bio kremiran. Jedinstveni artefakt iz kasnoantičkog/helenističkog perioda (5–6/4–1. vek p. n. e.), otkriven na prostoru tvrđave Kamenica, jeste fragment mermerne dekoracije koji predstavlja povorku na sahrani koju predvodi supruga preminulog čoveka. Jedan detalj koji je naročito interesantan istraživačima jeste stil ženine haljine, sličan takozvanoj "ilirskoj džubletu" (haljina zvonastog oblika), koji je postao deo tradicionalne ženske nošnje u ruralnim delovima Kosova. Arheološki materijal koji datira iz rimskog doba takođe je značajan, a nekoliko artefakata iz tog doba otkrivenih u ovom regionu veoma su vredni primerici. Mermerna bista jedne plemkinje pronađena je u blizini mineralno-termalnog izvora u selu Vrban, u opštini Klokot, i pred-

stavlja izvanredno skulptorsko delo iz tog doba. Među predmetima pronađenim u rimskoj nekropoli (2–3. vek n. e.), koja se nalazi u blizini sela Palivodenica u opštini Đeneral Janković, posebnu pažnju privlači bronzani pojas dekorisan ukrasima od obojenog stakla. Jedan fragment podnog mozaika iz rimske vile otkriven u selu Donje Nerodime u opštini Uroševac, svojom izuzetnom dekorativnošću i kompozicijom, svrstava se rame uz rame sa poznatim podnim mozaicima otkrivenim na lokalitetima *Heraclea Lyncestis* (u bivšoj Jugoslovenskoj Republici Makedoniji) i *Lin basilica* (u Albaniji). Mermerni poklopac kovčega otkriven u selu Nikodim, u obliku timpana i ukrašen reljefom cvetnih motiva i frizom ljudskih bisti, predstavlja još jedan primer izuzetnih umetničkih dela iz rimskog doba (3. ili početak 4. veka n. e.).

Nekoliko evidentiranih tvrđava iz kasne antike/ranog srednjeg veka ukazuju na geostrateški položaj ovog regiona u prošlosti. Tvrđava u blizini Podgrađa (od koje je ostala samo osmatračnica), 10 km jugozapadno od Gnjilana, tipična je odbrambena građevina izgrađena za vreme vladavine cara Justinijana Velikog (5. vek n. e.). Ostaci zidina tvrđave u blizini sela Lanište (opština Kačanik), kao i iskopine kostiju, pločica, cigli i grnčarije u podnožju nekadašnje male tvrđave sagrađene u blizini Topanice, u opštini Kamenica, dokaz su da je ovaj kraj bio razvijen u prošlosti, sa utvrđenim gradom Novo Brdo kao centrom. Novo Brdo se nalazi nekih 20 km zapadno od Gnjilana, na vrhu ugašenog vulkana. Poznato je kao najveće rudarsko naselje u srednjovekovnoj Srbiji, sa tvrđavom izgrađenom početkom 14. veka. U tvrđavi se nalaze gornji i donji grad. Ostaci šest pravougaonih kula koje su bile sagrađene u gornjem gradu i još dve koje su bile sastavni deo okolnih zidova donjeg grada očuvani su i danas. Temelji dve crkve sagrađene u 14. i 15. veku otkriveni su u donjem gradu, čiji ostaci predstavljaju najstarije srednjovekovno graditeljsko nasleđe u ovom regionu u kome se sreću dve najveće hrišćanske denominacije – pravoslavna i rimokatolička. Starija od ove dve – pravoslavna crkva Sv. Nikole, sagrađena je u 14. veku, dok je veća

katolička katedrala sagrađena u 15. veku da bi zadovoljila religijske potrebe dubrovačke i saksonske zajednice koje su radile u Novom Brdu i trgovale rudom iskopanom na ovoj lokaciji. Saska crkva (katolička), koju je opisao nadbiskup tivarski početkom 17. veka, imala je oslikane zidove i mogla je da primi do tri stotine vernika. Tvrđavu su zauzele Osmanlije 1455. Pretpostavlja se da je crkva korišćena do 1689. godine, kada je pored nje sagrađen minaret.

Prema očuvanim natpisima na obnovljenoj građevini male crkve posvećene Bogorodici u selu Vaganeš, 15 km istočno od Novog Brda, ona je sagrađena i oslikana freskama 1354–1355. uz pomoć donacije lokalnih veleposednika, porodice Dabizhiv. Očuvani su samo fragmenti kompozicije Liturgija arhijereja (u oltarskom delu), zajedno sa još nekoliko stojećih figura kao i scene iz Hristovih stradanja u centralnom delu crkve. Scene iz ciklusa Bogorodičinog života i medaljoni sa bistama svetih mučenika mogu se videti u priprati.

U selu Bostan u blizini Novog Brda nalazi se pravoslavna crkva sagrađena u drugoj polovini 19. veka, koja je posvećena Uspenju Presvete Bogorodice. Ova mala, jednobrodna crkva ima očuvan ikonostas, čije su ikone oslikali umetnici iz regiona Reke (zapadni deo bivše Jugoslovenske Republike Makedonije). Tokom 19. veka, mnogi ikonopisci i rezbari iz lokalnih umetničkih radionica Debar-Reka bili su pozivani da ukrašavaju crkve širom Balkana. Nekoliko dela ovih umetnika, koja datiraju s kraja 19. veka može se pronaći u crkvama na istočnom Kosovu, kao što su ikonostasi u dve crkve u selu Gotovuša (opština Štrpce), posvećeni Bogorodici i Sv. Nikoli: ikonostas Crkve Sv. Nikole, koja se nalazi u centru grada Štrpce i ikonostas manastirske crkve u Dragancu (opština Kamenica). Crkva Sv. Varvare u selu Kmetovce, opština Gnjilane, koju je krajem 14. veka sagradio lokalni zemljoposjednik, kao i manastirska crkva Presvete Bogorodice u Rđavcu (Ubožac) u blizini sela Močar (Kamenica), sagrađena sredinom 16. veka, sada su obe u ruševinama. Ove crkve su važne zbog svojih

arhitektonskih koncepata jer predstavljaju prelazak sa plana razvijenog krsta na plan skraćenog krsta (u Crkvi Sv. Varvare), kao i zbog toga što su dovele do novog arhitektonskog stila zvanog moravski stil (crkva manastira Močar). Grobljanska crkva u blizini sela Donji Ajnovci, na putu između Kamenice i Strezovice, koju lokalno stanovništvo zove Tamnica, u 14. veku bila je manastirska crkva. Sagrađena je u vizantijskom stilu, sa naizmeničnim redovima kamena i cigli. Od originalnih fresaka očuvani su portreti nekoliko proroka.

Jedan od najaktivnijih manastira u današnje vreme jeste manastir Draganac. Smešten u živopisnom planinskom predelu, ovaj manastir danas privlači mnoge posetioce, a mnoge od njegovih zdanja su nedavno obnovljene uz podršku stanovništva iz okolnih sela. Manastirska crkva, posvećena svetim Arhangelima, sagrađena je 1888. godine na temeljima crkve koju prvi put pominje 1381. godine srpski knez Lazar. Jedini unutrašnji ukras jeste oslikani ikonostas sa izrezbarenim drvenim carskim dverima koje su izradili umetnici iz regiona Debar-Reka. U drugoj polovini 19. veka osnovana je lokalna škola u manastirskom kompleksu. Nakon Drugog svetskog rata manastir je korišćen kao sirotište. Ispred manastira se nalazi potok za koji se veruje da ima isceliteljske moći.

* * *

Jedan od najrazvijenijih urbanih centara u regionu, grad Gnjilane, tokom srednjeg veka bio je deo provincije sa sedištem u Novom Brdu. Dokaz njegovog razvoja pod Osmanlijama jeste izgradnja prve džamije u gradu – Atik džamija – koja datira s početka 17. veka kao jednostavna građevina sa kupolom i čija je unutrašnjost ukrašena naslikanim i isklesanim ornamentima sa geometrijskim i biljnim motivima.

Više informacija o novijoj istoriji ovog grada može se dobiti iz nekoliko monumentalnih javnih i privatnih građevina koje se nalaze u centru Gnjilana. Podignute u periodu od kraja 18. do početka 20. veka, sagrađene

su pod uticajem evropske neoklasične arhitekture. Najstarija je bila sedište turskog vojnog skladišta. Čeona fasada ove skromne dvospratnice organizovana je u skladu sa striktno simetričnim otvorima, što je vidljivo i u prizemlju i na prvom spratu. Još jedna javna građevina, sagrađena krajem 19. ili početkom 20. veka u neoklasičnom stilu sa arkadnim tremom na čeonj fasadi bila je sedište Kajmekamleka, što je današnje sedište gradonačelnika Gnjilana. Bogatiji štuko ukrasi u neoklasičnom stilu koji se sastoje od pilastera, balustrada, svitaka i venaca, korišćeni su na fasadi bivše zgrade Javne tehnike, sagrađene 1934–35. godine kao rezidencijalni objekat, kao i na spoljašnjem delu bivšeg Mustafa-pašino saraja, sagrađenog 1889. godine, gde se danas nalazi muzička škola Gnjilana. Fasade ove zgrade imaju shemu podeljenu na osnovu, sredinu i vrh, i strogo su simetrične sa pravilnim rasporedom otvora u skladu sa neoklasičnim principima kompozicije u kombinaciji sa renesansnim elemen-

Fragmenat podnog mozaika rimske vile, selo Donje Nerodime, opština Uroševac (foto: MKOS)

tima. Oko otvora na prvom spratu nalaze se štuko venac sa kompozitnim profilima polukružnog i trouglastog oblika i pseudo pilastri. Ulazi se kroz spoljnje stepenište sagrađeno na prednjem delu građevine.

Pored ovih novijih građevina, u Gnjilanu je očuvano samo nekoliko rezidencijalnih kompleksa orijentalnog tipa. Kuća Zekirija Abdulahua, koja je prvobitno korišćena kao rezidencija kajmekana (lokalnog upravnika) Gnjilana, sagrađena je kao jednospratni objekat. Njena čeona fasada karakteristična je po simetrijski postavljenim otvorima i zatvorenoj galeriji sagrađenoj u centralnom delu gornjeg sprata. Na bogato oslikanoj unutrašnjosti dodatno ukrašenoj izrezbarenim drvetom postoji natpis na staroturskom koji označava godinu 1302. (1884). Gradnja kuće Isaka Pozhoranija započeta je 1908. godine, a završena 1913. Na prvom spratu ovog masivnog objekta javlja se trem u obliku konzole. Ostale dve tradicionalne, orijentalne građevine koje se nalaze u ruralnim naseljima u blizini Gnjilana jesu Šefkinova gostionica u selu Vrbica, 20 km severozapadno od Gnjilana i kula Vebi Zećirija u selu Hadžaj, 17 km južno od Gnjilana. Sagrađene su korišćenjem tradicionalnih materijala kao što su blato, kamen i krečni malter i imaju karakterističnu organizaciju enterijera u skladu sa različitom funkcijom koju su obavljale. Ka ovom tipu kompleksa u ruralnim sredinama pripada i takozvana Daci mahala u selu Pustenik, u opštini Đeneral Janković, koja se sastoji od osam dvospratnih kuća sa otvorenim galerijama (čardacima) na čeonim fasadama. Kuće su, međutim, napuštene i u ruševinama. Ista situacija je i kada je reč o kuli, rezidencijalnom zdanju koje se nalazi u blizini sela Pustenik poznatoj kao Nuhi Bravina kula.

Postoji legenda o izgradnji najstarije očuvane tekije u regionu, Šeh Zenel Abedinove tekije, koja se nalazi u selu Topanica, u opštini Kamenica. Legenda kaže da je sagrađena nakon što je „uslišena molitva jednog stranca“ koji je želeo da sagradi tekiju u blizini hrama koji datira iz 1754. godine. Tekija je služila za religijske obrede halvetijskog reda.

Brz razvoj drugog gradskog centra u regionu, Uroševca, započeo je 1873. godine nakon izgradnje železnice između Beograda i Soluna, koja je prolazila kroz ovaj grad. Železnička stanica koja je građena dve godine (1873–1875) danas ima više istorijsku nego umetničku vrednost jer je pretrpela mnoge promene. Kao što je to slučaj sa većinom spomenika u Gnjilanu, graditeljskom nasleđu Uroševca, koje predstavlja nekoliko javnih građevina, svojstven je isti stilski trend primene eklektičkih elemenata evropske arhitekture. Jedan od tih spomenika je Pozorište, koje se nalazi u centru grada i sagrađeno je između 1824. i 1827. godine. Danas služi kao dom kulture. Primena neoklasičnih elemenata vidi se na pročelju građevine, gde je ulaz naglašen otvorenim tremom, zasvođenim sa dve arkade koje nadvisuje trouglasti zabat. Dva verska objekta, smeštena jedan pored drugog, su – Velika džamija Mule Veseli i crkva Svetog kralja Uroša – koje simbolički predstavljaju multikulturalni i multireligijski karakter grada u novijoj istoriji. Džamija je sagrađena 1891. godine, ali je potpuno uništena tokom Drugog svetskog rata. Model koji je korišćen za njeno obnavljanje 1943. sličan je starijoj džamiji u Skadru, sa pravougaonom osnovom, otvorenim tremom i minaretom. Crkva kralja Uroša završena je 1933. prema planu poznatog srpskog arhitekta Josifa Mihailovića, koji odražava tradicionalni srpski verski arhitektonski koncept.

Oblast opštine Kačanik je u osmansko doba takođe prepoznata kao važna destinacija. Kačanik je u doba kada su ga osvojile Osmanlije 20-ih godina 15. veka i dalje bio selo, a 1445. je registrovan kao nahija. Grad Kačanik je u 16. veku osnovao Kodža Sinan

paša, koji je podržavao izgradnju tvrđave, džamije, javne kuhinje, škole u blizini džamije, dve gostionice, malog hamama i nekoliko vodenica na reci Lepenac. Po pisanim izvorima, tvrđava ovog grada sagrađena je po naređenju sultana Murata II izdatom 1582. Izgradnja je započeta 1586, a završena je 1590. Danas su od te tvrđave ostala samo dva zida. Nekoliko godina kasnije, 1594/5, u centru grada sagrađena je džamija imama Sinan-paše i jedna je od najstarijih džamija iz osmanskog doba u regionu koja je očuvana do danas.

Posebno mesto treba dati muzejskoj zbirci izloženoj u Galeriji grada Uroševca (Centru za kulturu). Jedna od njenih sala podeljena je na različite odeljke da bi predstavila različite zbirke, među kojima su fotografije predmeta otkrivenih na arheološkim nalazištima u regionu kao i neki originalni predmeti etnografskog karaktera prikupljeni u okolnim selima. Još jedan primer očuvanja tradicionalne kulture življenja u ovom regionu jesu popularne igre zvani karadak.

Poreklom iz okoline regiona Karadak, ove tradicionalne narodne igre karakteristične su za istočni region, naročito kod Albanaca, a glavna odlika im je izražajne, teatralne evokacije koje igrači izvode. Ova jedinstvena igra koristi se da bi se izrazila želja za slobodom, a istovremeno i hrabrost zajednice. Karadačke igre imaju tri glavne kategorije izvođenja, kao što su plesovi u kojima se izražava hrabrost, a njih uglavnom izvode muškarci, i lirski plesovi koje zajedno izvode muškarci i žene.

Izvor Uglar u blizini sela Ugljare, opština Gnjilane

03

Zaseok Brava, selo Pusteniik, rani 20.vek, opština Đeneral Janković, detalj

IZRADA PLANA ZA NASLEĐE ISTOČNOG KOSOVA

3.1 Izrada plana za nasleđe – istraživanje i procena

Plan za nasleđe razvio se iz komponente projekta PKRK koja se odnosi na lokalni ekonomski razvoj, prvo u zapadnom delu Kosova kao pilot akcija i proširio se na ostale regione tokom 2013. i 2014. godine. Proces plana za nasleđe koji je usredsređen na upravljanje nasleđem i inicijative koje se oslanjaju na nasleđe/razvoj turizma, na efikasan način spaja veliki broj aktivnosti koje dokazano angažuju zajednicu i pilot projekte u jednu zajedničku strategiju za ovaj region, čija prvobitna dvogodišnja faza razvoja postavlja temelje za akcioni plan koji će se sprovesti u narednom trogodišnjem vremenskom okviru.

Uspešna metodologija (koja je razvijena u zapadnom delu Kosovu) sastoji se od pet faza:

- 1. Faza dijagnoze,**
- 2. Studija izvodljivosti,**
- 3. Pilot akcije,**
- 4. Plan za upravljanje regionalnim nasleđem i inicijativama koje se oslanjaju na nasleđe/lokalni ekonomski razvoj,**
- 5. Uvođenje i postavljanje programa za nasleđe i raznolikost i njegovih koordinatora.**

Napredovanje programa je u skladu sa dinamikom razvoja regiona, pri čemu je proces usmeren na kulturno i prirodno nasleđe i razvojni potencijal koji oni imaju uključujući i turizam koji se oslanja na nasleđe.

Prioritet tokom celog procesa bio je angažovanje zajednica oko njihovog zajedničkog nasleđa, uz pomoć aktivnosti usmerenih na podizanje svesti, promociju, edukaciju i izgradnju kapaciteta.

Usvojeni plan rada uključivao je sledeće akcije:

Faza početne dijagnoze uključivala je prikupljanje najrazličitijih podataka i istraživanje koje su vršila različita tela, što su lokalni stručnjaci predstavili u okviru aplikacije za onlajn-bazu podataka.

I. MKOS i Regionalni centri za kulturno nasleđe obezbedili su:

1. Zvanični spisak nepokretnog kulturnog nasleđa u regionu koje je pod zaštitom Zakona o kulturnom nasleđu, predstavio je MKOS – Sektor za kulturno nasleđe,
2. Podatke koji se odnose na određeno nepokretno kulturno nasleđe regiona – dao je Regionalni centar za kulturno nasleđe iz Gnjilana.

II. Stručnjaci MŽSPP obezbedili su:

1. Podatke koji se odnose na zaštićene spomenike prirode u predela u ovom regionu.

III. NVO Kulturno nasleđe bez granica obezbedila je:

1. Informacije o trenutnom stanju određenih kulturnih i prirodnih spomenika/lokaliteta,
2. Prezentaciju elemenata nematerijalnog kulturnog nasleđa koje je NVO prepoznala,
3. Foto i video dokumentaciju o aktivnostima uvrštenim u izveštaj u vezi sa nepokretnim i nematerijalnim kulturnim nasleđem i prirodnim nasleđem.

Studijom izvodljivosti procenjeni su i ocenjeni prikupljeni podaci i potvrđene strategije i identifikovane opcije koje bi mogle da se upotrebe kako bi se na održivi način realizovala ideja o vrednosti bogatog nasleđa ovog regiona u socijalnom, kulturnom, obrazovnom i ekonomskom smislu. Pored toga, u plan su uključeni i podaci koje su prikupile druge organizacije u ovom periodu, uključujući i NVO CHwB (Kulturno nasleđe bez granica).

Preduzete su pilot akcije zajedno sa ostalim fazama procesa kako bi se prikupili podaci za proces i privukle zajednice iz regiona da uzmu aktivno učešće u procesu.

Ovaj Plan za nasleđe predstavlja praktičan ali održivi okvir kojim se omogućuje razvoj strategije koja se oslanja na dosadašnji rad, i predstavlja osnov za sprovođenje akcija koje su u studiji izvodljivosti identifikovane kao poželjne.

3.2 Plan za nasleđe – smernice i rad na terenu

Iz iskustva stečenog u zapadnom regionu Kosova, procena regionalnog kapaciteta i prikupljanje podataka koje je obavljeno u istočnom delu Kosova tokom 2013. godine, i u skladu sa zaključcima iz studije izvodljivosti, projektni tim PKRK, u saradnji sa zajednicama iz regiona, identifikovao je akcije koje za cilj imaju realizaciju potencijalan nasleđa u istočnom delu Kosova i njegovom sredinom u širem kontekstu strateškog planiranja.

Razvoj Plana za nasleđe uključuje aktivno angažovanje svih aktera u regionu uključujući lokalne NVO, uz doprinos Centra za kulturno nasleđe, sa konkretnim osvrtom na izradu popisa nasleđa u skladu sa kriterijumima koje je dao PKRK projektni tim.

U odabiru istorijskih mesta i kulturnih dobara za pilot akcije, u obzir je uzeto celokupno poznato nasleđe i raznolikost regiona kao potencijalne atrakcije koje bi mogle da pokrenu razvoj „alternativnih turističkih podsektora“, kao što su. kulturni, duhovni ili eko turizam. Kriterijumi za odabir prirodnih i kulturnih predela i istorijskih spomenika i mesta i živih tradicija primenjuju se u skladu sa procenom:

- Stanja nasleđenog blaga, tj. njegovo predstavljanje široj publici,
- Postojanja odgovarajućeg prilaza nasleđenom blagu,
- Dostupnosti podataka o procenjenim karakteristikama nasleđenog blaga,
- Infrastrukturnog kapaciteta okoline/sredine,
- Izraženog interesovanja i volje praktikanta da čuvaju i prenose na buduće generacije živu tradiciju

Pored toga, serije radionica o nasleđu koje su se odvijale u saradnji sa ostalim regionima bile su proporačene angažovanjem lokalnih zainteresovanih strana u izradi plana i uspostavljanju veza sa njihovim kolegama, imajući u vidu širu sliku.

Ovaj Plan za nasleđe predstavlja praktičan ali održivi okvir kojim se omogućuje razvoj strategije koja se oslanja na dosadašnji rad, i predstavlja osnov za sprovođenje akcija koje su u studiji izvodljivosti identifikovane kao poželjne.

Sledeći dijagram ilustruje slabosti sektora nasleđa u regionu koje su identifikovane u SWOT analizi rađenoj kao ključna aktivnost studije izvodljivosti:

NEPOKRETNOST KULTURNO NASLEĐE:

- Arheološka nalazišta i spomenici nisu na odgovarajući način predstavljeni široj publici
- Ne postoje znakovi za arheološka nalazišta i graditeljsko nasleđe
- Nedovoljno označavanje kulturnog i prirodnog nasleđa pored puteva
- Potrebno je hitno ažurirati i omogućiti sveobuhvatni popis graditeljskog nasleđa i kulturnih predela
- Potrebne su hitne mere za konzervaciju graditeljskih struktura u skladu sa utvrđenim prioritetima
- Potrebna je integracija pristupa nasleđu u okviru prostornog planiranja
- Nedostaju odgovarajući programi za upravljanje i rehabilitaciju

POKRETNOST KULTURNO NASLEĐE:

- Hitno je potreban integriran i sveobuhvatni popis muzejskih zbirki
- Hitno su potrebni odgovarajući promotivni materijali
- Hitno je potreban sistematski pristup konzervaciji, deponovanju, izlaganju i tumačenju muzejskih zbirki

PRAVNI INSTRUMENTI I ALATI ZA ZAŠTITU NASLEĐA:

- Revidirani Zakon o kulturnom nasleđu i prostornom planiranju
- Odgovarajući propisi koji su u skladu sa Zakonom o kulturnom nasleđu
- Odgovarajuće smernice u skladu sa Zakonom o kulturnom nasleđu
- Odgovarajuće smernice za sprovođenje Zakona o prirodi

NEMATERIJALNO KULTURNO NASLEĐE:

- Ne postoji popis
- Promotivni materijali o tradicionalnom načinu života zajednica ne postoje ili nisu adekvatni
- Malo je organizovanih manifestacija i priredaba
- Nedovoljna podrška za majstore starih zanata, predstave i sa njima povezane proizvode nematerijalnog kulturnog nasleđa

PRIRODNO NASLEĐE:

- Nedovoljno informacija o prirodnom nasleđu, biodiverzitetu i pejzažnim resursima
- Neodgovarajuće mere za konzervaciju
- Slaba infrastruktura za odgovarajuću dostupnost javnosti
- Ne postoji integrirani pristup upravljanju predelom i planiranju u svim oblastima uključujući i predele gde postoji vredno prirodno nasleđe
- Slabo razvijena infrastruktura za opšte upravljanje prirodnim nasleđem

Crkva Sv. Đorđa, selo Stubla, opština Vitina

A scenic view of a mountain village with a large number '04' overlaid on the right side. The village features several buildings with dark roofs and light-colored walls, situated on a grassy slope. In the background, there are dense evergreen forests covering rolling hills under a clear blue sky. The number '04' is displayed in a large, white, sans-serif font on a yellow rectangular background.

04

Vikend nasleje na Brezovici, opština Štrpce

PROMENA STAVOVA I PRISTUPA

Tokom projekta PKRK II, u regionu su se odvijale različite aktivnosti u kojima su aktivno učestvovalе lokalne zainteresovane strane. Preliminarna tekuća procena koja se odnosila na uticaj rada u okviru projekta PDKR utvrdila je da je došlo do promene stavova i pristupa u odnosu na lokalni razvoj i nasleđe kao resurs. Kako tvrde lokalne zainteresovane strane, projekat PKRK II doprineo je:

- Efikasnijoj slojevitoj saradnji zainteresovanih strana iz regiona;
- Povećanju svesti o kulturnoj raznolikosti i njenom vrednovanju;
- Povećanju učešća žena i manjinskih zajednica u debatama koje se odnose na kulturno i prirodno nasleđe u regionu;
- Povećanju vidljivosti RKRK istočni region kako bi lokalnim organima i institucijama poslužio kao izvor ideja i resursni centar;
- Unapređeni su odnosi između lokalnih NVO, zajednica, lokalnih organa i institucija, uključujući i Regionalne centre za kulturno nasleđe;
- Pojavi većeg broja inicijativa zajednice da traže od relevantnih institucija da budu odgovorne za zaštitu, očuvanje i promociju kulturnog nasleđa u regionu;
- Povećanju svesti lokalnih institucija i NVO o kontinuiranoj potrebi za stručnim usavršavanjem u oblasti kulturnog nasleđa;
- Boljoj upoznatosti lokalnih vlasti i zajednica sa nematerijalnim kulturnim nasleđem i većoj podršci za pilot akcije (uključujući karadačke igre i tradicionalnu hranu ašura i kačamak);
- Povećanom interesovanju da se promovišu lokalne i regionalne tradicije kroz zajedničke aktivnosti i festivale i da se te tradicije prenesu na buduće generacije;
- Zainteresovane strane su prihvatile program za nasleđe i raznolikost i obavezale se da ga podrže i da blisko saraduju;
- Promeni odnosa prema finansiranju kulturnih manifestacija – razvijeno je shvatanje da je početno ulaganje veoma bitno da bi se prakse kulturnog nasleđa održale;
- Postojanju razumevanja i zainteresovanosti za platforme kontinuiranog dijaloga i saradnje, koje je inicirala Regionalna radna grupa, u kojima se predstavljene sve opštine;

- Većem shvatanju da zaštita i promocija kulturnog i prirodnog nasleđa nije samo obaveza relevantnih institucija – da su ključni i uloga i odgovornost zajednice;
- Povećanju svesti među nastavnicima i decom u osnovnim školama o kulturnom nasleđu i raznolikosti;
- Svešću i spremnošću lokalnih zainteresovanih strana na saradnju sa drugim regionima u duhu mreže za nasleđe.

Pečina Pjeterštica, opština Štimlje

05

STRATEŠKA PITANJA

Integrirani pristup planiranju i upravljanju nasleđem

Izrada izvodljivog plana i upravljanje nasleđem u skladu sa evropskim normama i standardima sa izrazitim naglaskom na dobrobiti zajednice uz aktivno učešće svih zainteresovanih strana i civilnog društva zahteva održiv i integrisan pristup.

Pristup Planu za nasleđe omogućuje uključivanje inicijativa koje se oslanjaju na nasleđe u opštiji ekonomski razvoj sa naročitom usmerenošću na sektor turizma i njegove proizvode. Strategija se ne usredsređuje samo na pitanja kulturnog materijalnog/nematerijalnog i prirodnog nasleđa (uključujući i očuvanje, restauraciju, obeležavanje lokacija, informacije o nasleđu i bezbednost lokacije), već podrazumeva i da organi koji se bave nasleđem rade kao partneri u saradnji sa zainteresovanim stranama i akterima u oblasti turizma i iz zajednice.

Takav pristup, koji promoviše projekat PKRK, ima potencijal da razreši suprotstavljene zahteve uključujući i pomirenje i integraciju različitih etničkih zajednica kroz razvoj privrede i turizma na obostrano zadovoljavajući i održivi način, istovremeno čuvajući integritet i nadmoćnost dinamičnog kulturnog nasleđa tokom vremena. Takva očekivanja zavise od toga da li će se u podsticanju komercijalnog zamaha tokom celog procesa voditi računa o pitanjima na koje je zajednica osetljiva.

Ti strateški problemi su blisko isprepleteni i uspešna zaštita nasleđa u istočnom Kosovu zavisiće od uspešnosti i kohezije kada je reč o nivou saradnje koja će se postići između javnih i privatnih partnera. Da bi zaštita uspela, od presudne je važnosti da lokalne zajednice budu potpuno svesne značaja onoga što se štiti, zbog čega to ima takav značaj i na koji način aktivnosti lokalnog stanovništva mogu da utiču na zaštitu. Dobar plan za upravljanje nasleđem mora da prihvati raznolikost, za šta je potrebno pažljivo osmišljavanje i planiranje. Dobro zaštićeni i osmišljeni nasleđeni resursi, kojima se dobro upravlja, i uz odgovarajuću promociju jesu od presudne važnosti za razvoj održivog i uspešnog turizma koji se oslanja na nasleđe.

Okvir plana za nasleđe biće važan okidač za postizanje željenog ishoda kroz niz različitih konkretnih strateških pristupa.

Preporuke za potencijalni integrisani regionalni pristup

Unapređenje kvaliteta života i životne sredine od presudne je važnosti za dobrobit zajednice. U kombinaciji sa raznolikošću, kako u pogledu nasleđa, tako i naroda, istočni region pruža veliki broj prilika za integrisani pristup inicijativama koje se oslanjaju na nasleđe. Istorijski posmatrano, ovaj kraj je poznat po svojoj otvorenosti uma jer u njemu žive veoma različite grupe i on prihvata tu raznolikost kao njegovo bogatstvo. Danas, uz prisustvo ovih različitih zajednica u kombinaciju sa karakterističnim formacijama predela i kulturnih dobara, ovaj region se izdvaja svojim prirodnim nasleđenim resursima. Od poznatih destinacija kao što su planinski venc i Brezovica i Šara, koje nude prilike za rekreaciju u prirodi tokom sva četiri godišnja doba, do Novog Brda i njegove okoline, kao i delova koji su manje posećeni, ali su prepuni bogate lokalne tradicije i proizvoda, čovek ima priliku da oseti dobrobit i okrepljujuću moć prirode u vidu izvorske vode, termalnih izvora, šumskog voća i lekovitih trava.

Istočni region bi mogao da se usmeri na to da se brendira kao centar prirodnog i zdravog života na Kosovu koji svom stanovništvu i posetiocima pruža jedinstvena iskustva u koja spadaju poljoprivredne usluge i kvalitetni proizvodi. Njegov geografski položaj, na raskršnici od Kosova ka Skoplju, daje mu dodatnu vrednost i omogućava lak pristup. Svih dvanaest opština ovog regiona imaju veliki potencijal i nude široku lepezu mogućnosti. S obzirom na to da je nekoliko opština u regionu relativno malo, udruživanje snaga i resursa bila bi izvodljivija opcija, u kojoj bi prirodno nasleđe i zdrav stil života zauzimali centralno mesto u njihovom regionalnom planu. Organizacija jednodnevnih izleta, vikend paketi i terapijski programi, u kombinaciji sa rekreativnim aktivnostima, mogli bi da ponude opuštajući boravak za sve uzraste.

Plan za nasleđe za istočni region preporučuje da zainteresovane strane rade na ostvarenju opšte vizije razvoja regiona u kojoj se na dobar način koriste kreativne delatnosti i integrativno se pristupa korišćenju njegovog prirodnog nasleđa i poljoprivrednih delatnosti kao glavnih resursa, usredsređujući se na koncept dobrobiti i uz obezbeđivanje demokratskog učešća svih građana. U kombinaciji sa ostalim regionima, istočni region bi mogao da sarađuje u inicijativama koje se oslanjaju na nasleđe u zapadnom regionu i u pionirskoj inicijativi za celo Kosovo. Na primer, rad na razvoju atraktivnih lokacija i predvođenje koordinacije sa ostalim regionima; Razvoj pešačkih i biciklističkih tura po celom Kosovu, kao i jahanje konja/magaraca, može ne samo da učini region interesantnom destinacijom već i da privuče posebne interesne grupe. Dobri primeri ovih inicijativa lokalnih preduzetnika već postoje u ovom kraju i mogli bi da posluže kao inspiracija za dalje inicijative.

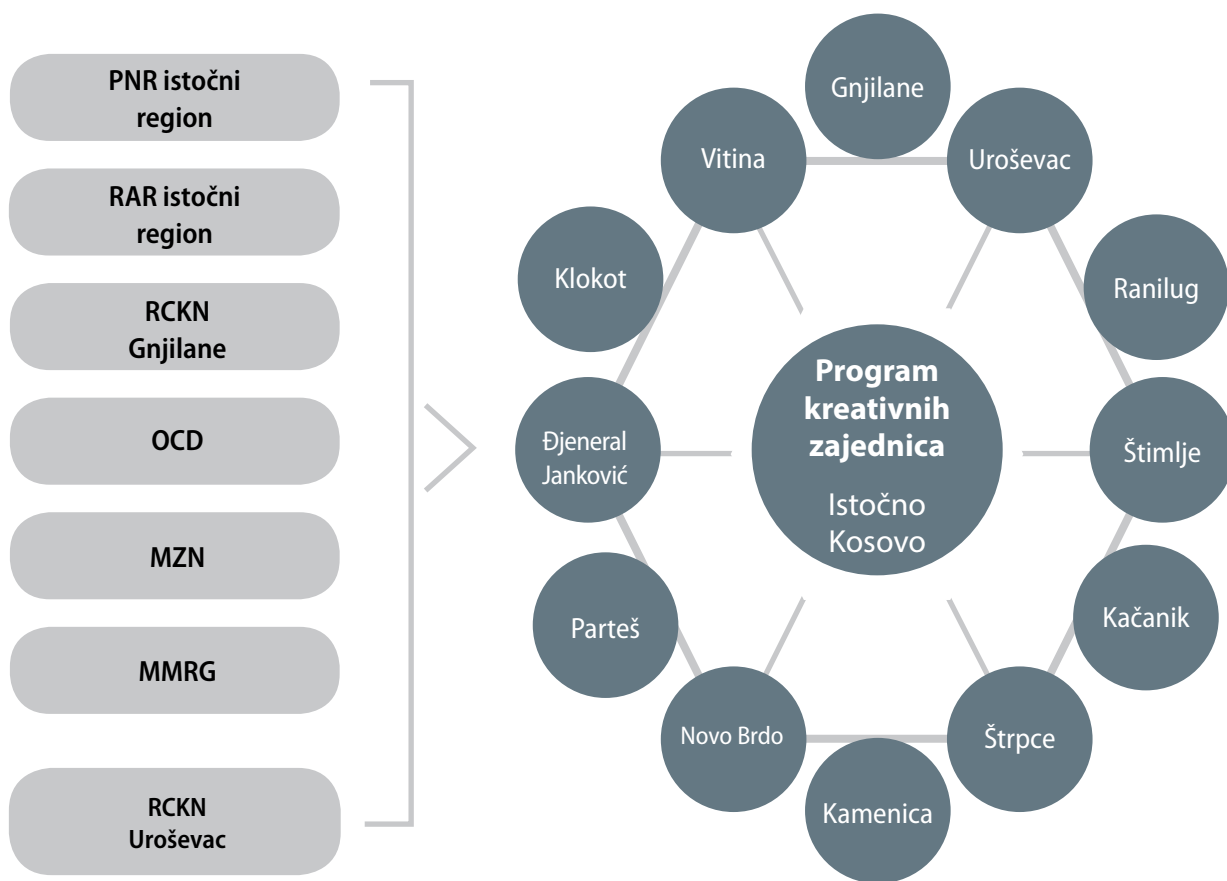
Regionalni program sa preporučenom vizijom mogao bi da započne tako što će svaka opština da identifikuje i odredi jednu lokaciju ili običaj i integriše sve elemente tih nasleđenih dobara zajednica koji bi povezali region. Plan podstiče zajednice da se usredsrede na nasleđena dobra koja su posebno značajna za društvo i imaju zajedničku vrednost, obraćajući posebnu pažnju na njihov razvoj i upravljanje, uz kreativne inicijative.

Uz aktivno učešće opštine i zajednice, ovaj region bi mogao da odigra ključnu ulogu u predstavljanju dobrih praksi integrativnog pristupa, kombinujući elemente svog predela, prirodnog okruženja, poljoprivrede i običaja koji spadaju u nematerijalno nasleđe. Iako region koristi svoje lokalne prirodne resurse, on može da koristi i lokacije sa graditeljskim nasleđem za manifestacije, čime bi njihovo današnje postojanje dobilo smisao. Takav pristup bi doveo zajednice i inicijative koje se oslanjaju na nasleđe pod okriljem „regionalnog programa“, čime bi se lokalno nasleđe transformisalo u ekonomske šanse za lokalno stanovništvo, vodeći računa o principima demokratskog učešća.

Ovaj proces bi mogao da započne tako što bi svaka opština identifikovala i odredila jedan element koji se odnosi na kulturu zdravlja i dobrobiti i oko njega razvila ideju u koju bi uključila sve elemente kategorija nasleđa koje potiču iz zajednice. Taj kreativni proces treba da bude inkluzivan i da se traži mišljenje svih učesnika kako bi se postigli delotvorni rezultati.

Primeri iz regiona treba da integrišu sve elemente, kao u primeru Junika, i mogli bi da inspirišu slične privatne i javne inicijative u regionu. (Pogledate metodologiju korišćenu u Juniku, Studiju slučaja o urbanoj rehabilitaciji okruženja Regionalnog turističkog centra u Juniku, Program Kamenje koje govori kao i Studiju slučaja o Integrisanoj zaštiti – Konzervatorske osnove za "Istorijski centar" Prištine u Prilogu 3).

Integrirani regionalni pristup kroz prirodno nasleđe

5.1 Šta treba uzeti u obzir prilikom izrade koncepta integrisanog pristupa

- **Očuvanje i zaštita resursa:** Pravljenje plana za očuvanje i zaštitu posebnih mesta, lokacija i tradicija koje privlače lokalno stanovništvo i širi spektar posetilaca. Plan treba da uzme u obzir značaj i vrednost nasleđenih dobara za društvo i treba da bude u skladu sa svim važećim lokalnim i nacionalnim zakonima/propisima i u skladu sa međunarodnim standardima. Pored toga, treba da se usmeri na razvoj inicijativa za očuvanje i razvoj predela, kao i na očuvanje tradicionalnih običaja i manifestacija sledeći interese pojedinaca, grupa ljudi ili zajednica u toj oblasti.
- **Fokus na autentičnosti lokacija, živim tradicijama, izrazima i efikasnoj prezentaciji:** Doprinos prethodnih generacija i različitih grupa oblikuje istoriju i kulturu jednog mesta i današnje zajednice, čineći je jedinstvenom atrakcijom za posetioce. Da bismo cenili sadašnjost, moramo da razumemo našu prošlost i da pronađemo kreativne i atraktivne načine da je predstavimo kako bismo izgradili odnos između mesta, pojedinaca i zajednica, kao i onaj sa posetiocima. Autentičnost mesta, ljudi i njihovih priča izdvaja ih od drugih i nudi upečatljiva iskustva.
- **Kako da lokacije ožive uz pomoć kvalitetnog tumačenja:** Destinacija je mesto koje ima svoju priču! Korišćenjem kreativnih metoda u tumačenju priča, posebnih kulturnih lokacija, tradicija, događaja i ličnosti, kao i lepota prirodnog okruženja, to je ono što neku zajednicu ili region izdvaja od drugih. Potrebno je da postoji inkluzivni pristup tako što će se s poštovanjem ispričati priča svih grupa koje su dale svoj doprinos zajedničkom nasleđu.
- **Pronalaženje balansa između života zajednice, očuvanja nasleđa i razvoja turizma:** Zajednica koja vrednuje i štiti svoje nasleđe doprineće razvoju uspešnog pro-

jekta, uz potrebna sredstva, volontere i političku podršku. Svest i znanje u okviru zajednice o očuvanju nasleđa i šansama za turizam ključni su za održivi razvoj. Konkretna vrednost bilo kog nasleđenog blaga za zajednicu treba pažljivo da se razmotri jer ne treba žrtvovati njihovu dobrobit u ime očuvanja nasleđa ili razvoja turizma. Naročitu pažnju potrebno je posvetiti izbalansiranim programima okrenutim ka zajednici koji za cilj imaju razvoj predela, u skladu sa značajem koji oni imaju za lokalno stanovništvo. Sveobuhvatne konsultacije sa zajednicom od ključne su važnosti za delotvoran dijalog pomoću koga se dolazi do balansa.

- **Ravnopravna zastupljenost polova:**

Ravnopravna zastupljenost polova podrazumeva da se pružaju jednake šanse i da ne postoji diskriminacija u svim fazama razvoja politike i njenog sprovođenja. Ako su polovi ravnopravno zastupljeni, sve akcije treba da se planiraju, sprovode, da se o njima izveštava i da se ocenjuju imajući u vidu njihovu zastupljenost. Iako žene predstavljaju snažnu vezu u društvu na Kosovu i igraju ključnu ulogu u prenošenju nasleđa na mlađe generacije, one su slabo priznate na tržištu rada kao i kada je reč o donošenju odluka i aktivnostima zajednice. Tehnike koje imaju direktan pozitivan uticaj na žene na nivou društva kao što su projektni ciljevi koji su rodno osetljivi, budžet koji promovise rodnu ravnopravnost, procena uticaja na različite polove i podaci raščlanjeni po polovima predstavljaju najmoćnije mere kojima se promovise rodna ravnopravnost u aktivnostima. Ravnopravna zastupljenost polova i promovisanje rodne ravnopravnosti u inicijativama koje se oslanjaju na nasleđe treba da budu jedno od glavnih pitanja koje se uzima u obzir, kao održivi i politički cilj za kulturna prava i demokratsko učešće.

- **Uključivanje marginalizovanih grupa/zajednica:** Postojanje različitih grupa, bez obzira na njihov broj i dužinu vremena koju su proveli na datoj teritoriji, pred-

stavlja prednost za jedno društvo i inicijative koje se oslanjaju na nasleđe. Svaka grupa/zajednica ima svoje sopstvene vrednosne sisteme i jedinstven doprinos zajedničkom nasleđu jednog mesta i treba da joj se omogući da ima svoje zasluženno mesto u svim fazama, od pravljenja koncepta aktivnosti, uzimajući u obzir njene potrebe, kulturu, verovanje i način života. Marginalizacija grupa na osnovu njihovog godišta, sposobnosti, etničke pripadnosti, društveno-ekonomskog statusa, geografskog porekla itd. produbljuje jaz i donosi nejednakost, pojačavajući tenzije između grupa. Inicijative koje se zasnivaju na nasleđu kreiraju konstruktivne platforme i treba da uzmu u obzir sve grupe/zajednice na teritoriji.

- **Saradnja radi održivosti upravljanja:**

Očuvanje nasleđa i razvoj turizma zahtevaju učešće brojnih pojedinaca i organizacija. Postoji potreba da se osnuju partnerski odnosi kako bi porasla podrška i kako bi se povećale šanse za uspeh tako što će se, na primer, istorijska mesta i tradicionalne manifestacije u zajednici ili regionu nuditi u paketu, promovisati prirodne lepote tamo gde pristup i infrastruktura ispunjavaju standarde, i podsticati međusobne promocije drugih lokacija kako bi se postigla njihova što veća izloženost. Ovi preduslovi su ključni da bi turizam koji se oslanja na nasleđe postao održiv oblik ekonomskog razvoja. Saradnja između centralnih vlasti i regionalnih centara za kulturno nasleđe, kao i subjekata odgovornih za zaštitu životne sredine/prirode, akademskih i obrazovnih institucija, od presudne je važnosti. To takođe podstiče vlasnike nasleđa da shvate značaj rada sa lokalnim vlastima na očuvanju i brizi o nasleđenim resursima uz istovremeno razvijanje mehanizama za obrazovanje i održivo upravljanje nasleđenim resursima.

5.2 O čemu treba voditi računa prilikom planiranja i osmišljavanja integrativnog pristupa

A - Ocena potencijala nasleđa – utvrditi trenutne resurse uz pomoć popisa

Cilj ocene nije samo da se popišu resursi već da se proceni potencijalni kvalitet i nivo usluga. Izrada popisa je obavezna kako bi se započelo objektivno procenjivanje imovine uključujući postojeće atrakcije i manifestacije ili običaje kao i one koje imaju potencijal za razvoj. Istorijski značaj, fizičko stanje nepokretnog kulturnog nasleđa, elementi tradicionalnog nasleđa, atrakcije prirodnog nasleđa i predela neophodni su podaci za opisivanje karaktera mesta, običaja i aktivnosti u procesu izrade popisa. Informacije iz popisa pomažu da se utvrdi opšti okvir za plan razvoja nasleđa.

B - Obezbeđivanje trajnog stručnog usavršavanja – zaštita, održavanje i upravljanje

Razmatranje planova za zaštitu, održavanje i upravljanje kako bi se postigli dugoročni rezultati jedan je od važnih preduslova za izradu ciljeva za aktivnosti koje će biti istaknuti u okviru Plana za nasleđe. Očuvanje imovine, održavanje prirodnog nasleđa i karakterističnog pejzaža nekog kraja, kao i očuvanje tradicionalnih običaja i priča koje se prenose sa generacije na generaciju jesu osnovna pitanja koja je potrebno uzeti u obzir kako bi se sačuvao karakter zajednice i njene životne sredine.

Očuvanje podrazumeva izradu „opipljivih“ unapređenja istorijskih ili prirodnih lokacija ili tradicionalnih običaja i događaja, uz obezbeđivanje zaštite imovine i artefakata, i pričanje njihove priče uz tumačenje.

Istraživanje je važno kako bi se sakupili odnosno ažurirali podaci koji će se pokazati kao neophodni prilikom rekonstrukcije tradicionalnih običaja i kada se oni budu tumačili posetiocima.

Kao proces vraćanja imovine u stanje u kome ima upotrebnu vrednost uz pomoć popravki ili prepravki čime se omogućuje njeno korišćenje u sadašnjosti bez napada na njenu istorijsku i kulturnu vrednost, očekuje se da se u okviru planova za nasleđe razmotri i rehabilitacija. Postoje standardi koji važe sa sve vrste istorijskih građevina i obuhvataju i sa njima povezane karakteristike predela, životne sredine i lokacije sa prirodnim nasleđem. Ti standardi se primenjuju na konkretan projekat rehabilitacije uzimajući u obzir tehničku i ekonomsku izvodljivost.

C – Lokalni ekonomski razvoj uz pomoć resursa nasleđa i njegovog potencijala

(Planiranje za nasleđe i razvoj kreativnih delatnosti)

Kulturno nasleđe, kreativni kapacitet i inventivnost ljudske rase vekovima su blisko povezani. Sa jedne strane, naše najvrednije nasleđe često predstavlja kreativni izraz različitih kultura tokom vremena. Sa druge strane, kulturno nasleđe služi kao inspiracija i resurs za umetnike i zanatlije u celom svetu.

Danas, kreativni poduhvati svoju inspiraciju crpe iz lokalnog materijalnog i nematerijalnog nasleđa, obezbeđujući posao i podršku za lokalne ekonomije često na prilično udaljenim lokacijama. Takve inicijative koje se oslanjaju na nasleđe povećavaju privlačnost predela za turiste i ističu vrednost i raznolikost lokalnog nasleđa, dok sa druge strane u prodaji njihovih proizvoda ne zavise nužno od lokalnog turizma.

D – Povećanje svesti javnosti i obrazovanje

Svest o nasleđu započinje edukacijom. Razumevanje šta nasleđe obuhvata od presudne je važnosti za uvažavanje različitih aspekata nasleđa u datom regionu, opštini, među zajednicama.

Uspešan plan za nasleđe obraća se zajednici za podršku. Zauzvrat, znanje i svest o nasleđu raste, što zatim podstiče članove zajednice da daju svoj doprinos u tekućim naporima koji se odnose na nasleđe. To je ciklični, neprekidni proces jer zajednica raste i novi stanovnici žele da budu uključeni i da nauče više o jedinstvenom identitetu mesta u kome žive.

Školski obrazovni programi u vezi sa nasleđem imaju za cilj da predstave značaj nasleđa mlađim generacijama, ali i da podignu opšti nivo svesti o nasleđu u zajednici, uz podsticanje poštovanja različitosti i kreativnost pomoću koje će se ono bolje predstaviti. Savremena umetnost igra važnu ulogu u predstavljanju nasleđa, raznolikosti i višestrukih nasleđenih identiteta u kojoj pojedinci i zajednice imaju mogućnost da se definišu uzimajući u obzir promenljivu realnost današnjeg sveta.

“ Svest o nasleđu započinje edukacijom. Razumevanje šta nasleđe obuhvata od presudne je važnosti za uvažavanje različitih aspekata nasleđa u datom regionu, opštini, među zajednicama. ”

E – Aktivno angažovanje zajednice i učešće građana

Iako mere za zakonsku i tehničku zaštitu uređuju centralne i lokalne vlasti, zajednice igraju ključnu ulogu u planiranju i upravljanju nasleđem, svaka u svom regionu. Aktivno učešće građana od presudne je važnosti da bi se shvatilo značenje nasleđa i obratila neophodna pažnja na njegov uticaj na lokalnom nivou, gde zajednice sve više poštuju svoje zajedničko nasleđe i gde brinu o njemu, odnose se prema njemu s poštovanjem. Celokupno planiranje kao i izrada plana za nasleđe treba aktivno da traže od zajednice da se angažuje i da podstiču učešće građana uz inkluzivan pristup.

Kula tvrđave Novog Brda

06

Biforkacija na reci Nerodimka, opština Uroševac

**CILJEVI
I AKCIJE**

Preporuke iz studije izvodljivosti usmerene su na ispunjavanje projektnih ciljeva koji se odnose na kulturnu raznolikost, zajedničke resurse kulturnog i prirodnog nasleđa i na potencijal za inicijative i turizam koji se oslanjaju na nasleđe u regionu – sve to itegrisano u smislu lokalnog ekonomskog razvoja sa fokusom na turizmu, istovremeno uzimajući u obzir raspoloživost izvora u praksi, organe vlasti i zakonska i druga ograničenja.

Akcioni plan koji je najvažniji za Plan za nasleđe usmeren je na to da se pozabavi slabostima koje su uočene kada je reč o nasleđu na način koji prepoznaje odnos između nasleđa, dobrobiti zajednice i lokalne ekonomije radi poboljšanja kvaliteta života i životne sredine. U to spadaju turistički potencijali, a predstavlja i nastavak i diversifikaciju akcija koje su već završene ili su ih omogućile regionalne i opštinske radne grupe.

U te akcije spadaju:

- Osnivanje i obuka regionalnih i opštinskih radnih grupa,
- Opšta vežba za prikupljanje i proveru podataka,
- Projekti za ocenu i proveru podataka o nasleđu u svakoj opštini,
- Pilot projekti koji su usmereni na kulturne manifestacije/tradicije u svakoj opštini,
- Pokazni pilot projekti za inicijative i turizam koji se oslanjaju na nasleđe,
- Serija radionica o nasleđu.

Na osnovu strateških pitanja o kojima je bilo reči, planirani su sledeći ciljevi i sa njima povezane akcije u toku naredne tri godine:

Cilj 1

Podizanje svesti i podsticanje poštovanja nasleđa na istočnom Kosovu

Akcije i potencijalni partneri

1.1 Organizovati stalno prikupljanje i proveru podataka o kulturnom i prirodnom nasleđu u regionu uključujući i lokalne običaje i tradicije, lokalitete, pokretno nasleđe i proizvode kulture

(PNK, OCD, RCKN, akademsko društvo, konkretne opštine)

1.2 Organizovati različite aktivnosti kojima se promoviše nasleđe uz aktivno učešće zajednice, stavlajući akcenat na lokalne običaje, lokalitete i proizvode kulture u regionu

(PNR, mediji, praktičari, OCD, RCKN, poslovna zajednica, opštine)

1.3 Napraviti i usvojiti zajedničku strategiju za obrazovanje i podizanje svesti uz uključenost svih opština, uključujući i takmičenja, manifestacije i radionice

(PNR, OCD, opštine, ARR južni region, lokalne škole, opštinski sekretarijati za obrazovanje, praktičari, stručnjaci za nasleđe)

1.4 Promocija Regionalnog plana za nasleđe i rezultata njegovog sprovođenja kroz brojne aktivnosti kojima se podiže svest u saradnji sa lokalnim, regionalnim i centralnim partnerima, zavisno od situacije

(PNR, opštine, ARR južni region)

1.5 Povećanje svesti organa vlasti i opšte javnosti o integrativnom pristupu nasleđu

(PNR, RCKN)

1.6 Održavanje veb-sajta kojim se promoviše region i tekuće aktivnosti

(PNR)

Cilj 2

Preduzeti neophodne mere za zaštitu nasleđa na istočnom Kosovu

Akcije i potencijalni partneri

2.1 Obezbediti stalnu procenu podataka o nasleđu

(PNR, OCD, RCKN, opštine)

2.2 Započeti sastavljanje popisa elemenata nematerijalnog kulturnog nasleđa u saradnji sa naučnim institucijama odnosno stručnjacima uz učešće praktičara

(PNR, OCD, opštine, vlasnici, praktičari, muzeji)

2.3 Započeti projekte za očuvanje arheoloških i drugih artefakata nasleđa u dogovoru sa centralnim institucijama

(MKOS, arheološki institut, opštine, RCKN)

2.4 Započeti ruralnu procenu uz poseban osvrt na biodiverzitet i dobra prirodnog nasleđa, uključujući i identifikaciju vrsta životinjskog sveta kojima je najpotrebnije očuvanje u tom regionu

(MŽSPP, opštine, OCD, ARR istočni region)

2.5 Raditi na inventarizaciju predela koji su interesantni iz perspektive nasleđa

(PNR, MŽSPP, opštine, OCD)

2.6 Napraviti bazu podataka za muzeje i njihove kolekcije (pokretno kulturno nasleđe)

(Muzej Kosova, Etnološki institut, lokalni muzeji u istočnom regionu, opštine, OCD)

2.7 Sastaviti „Registar ugroženog nasleđa“ da bi mogli da se naprave akcioni planovi kako bi se ugroženo nasleđe sačuvalo

(PNR, OCD, RCKN, opštine)

2.8 Napraviti mapu zaštićenih graditeljskih kulturnih dobara , elemenata nematerijalnog kulturnog nasleđa, predmeta pokretnog nasleđa i lokaliteta sa prirodnim nasleđem na osnovu sveobuhvatne studije i istraživanja

(PNR, RCKN, OCD, opštine)

Cilj 3

Napraviti i podsticati detaljnu procenu, integrisani projekat i nacrt, dobar plan za upravljanje nasleđem na istočnom Kosovu

Akcije i potencijalni partneri

3.1 Podsticati saradnju između svih agencija, zainteresovanih tela i pojedinaca u regionu koji se bave nasleđem i prostornim planiranjem

(PNR, RCKN, OCD, opštine, MŽSPP)

3.2 Upotrebiti alate za očuvanje i upravljanje koji su uvedeni tokom Ljubljanskog procesa u okviru EU/SE Regionalnog programa, EU/SE projekta PKRK kao i drugih uspešno sprovedenih projekata i programa koje su podržale odgovarajuće međunarodne organizacije

(PNR, RCKN, opštine, MŽSPP)

3.3 Organizovati redovne regionalne forume o nasleđu kako bi sve zainteresovane strane bile u toku sa najnovijim informacijama

(PNR)

3.4 Izdavati godišnju publikaciju „Naše zajedničko nasleđe – revizija civilnog društva na istočnom Kosovu“, u kojoj bi bili predstavljeni rezultati istraživanja i procena

(PNR, Forum za nasleđe istočnog regiona)

3.5 Obezbediti redovan i odgovarajući pristup odabranim lokacijama sa nasleđem iz perspektive turizma, uključujući i označavanje i usluge vodiča

(MŽSPP, opštine, MKOS, Ministarstvo saobraćaja i komunikacija)

Cilj 4

Razviti i koordinisati odgovarajuće upravljanje nasleđem na istočnom Kosovu

Akcije i potencijalni partneri

4.1 Koordinisati godišnje revizije i sprovođenje Plana za nasleđe i pripremu sledećeg Plana za nasleđe 2018. godine za naredni trogodišnji period

(PNR, Forum za nasleđe istočnog regiona)

4.2 Obezbediti kvalitetnije usluge za inicijative odnosno turizam koji se oslanjaju na nasleđe kroz stručno usavršavanje

(MORG, PNR, OCD, opštine)

4.3 Izrada alata i mehanizama za integrisani pristup rehabilitaciji nasleđa, preduzetništva/turizma i obrazovnih programa za različite partnere

(PNR, opštine, OCD, RCKN)

4.4 Programi pravljani isključivo po meri ovog plana u svetlu trenutnog i potencijalnog priliva turista

(PNR, opštine, OCD, poslovna zajednica)

4.5 Inicirati planove za rehabilitaciju određenog nepokretnog kulturnog nasleđa, nematerijalnog nasleđa i prirodnog nasleđa kroz aktivan međukulturalni dijalog svih zainteresovanih strana (na centralnom i lokalnom nivou), uključujući i marginalizovane zajednice

(projekti koji se sprovode u regionu, RCKN, NVO, PNR)

4.6. Obezbediti PNR koordinate uz operativnu, finansijsku i političku podršku, kao i tehničku podršku

(opštine, RCKN, MKOS)

Cilj 5

Napraviti odgovarajuće i održive turističke inicijative koje se oslanjaju na nasleđe na istočnom Kosovu

Akcije i potencijalni partneri

5.1 Inicirati program obuke za lokalne povremene vodiče za nasleđe u svakoj opštini

(MORG, PNR)

5.2 Učestvovati u turističkim projektima koji se oslanjaju na nasleđe

(PNR, opštine, OCD, poslovna zajednica)

5.3 Uraditi analizu troškova i koristi za predložene projekte kako bi se molbe za finansiranje poređale po prioritetu na koordinisan način

(PNK, RCKN, opštine, kompanije koje se bave istraživanjima)

5.4 Obezbediti koordinisane akcije kako bi se iskoristili različita imovina i prakse u vezi sa nasleđem i kako bi se oni raširili u regionu

(OCD, opštine, PNR, ARR istočni region)

5.5 Unaprediti osnovne turističke usluge na osnovu MSP (porodičnih firmi)

(kreditna društva, banke, opštine, članovi zajednice)

5.6 Podrška praktikovanju nematerijalnog kulturnog nasleđa kroz odgovornu primenu kreativnih industrija – kao veze sa inicijativama/manifestacijama savremene umetnosti u regionu

(OCD, umetnici, opštine, PNR, poslovna zajednica)

5.7. Zajedno sa ostalim opštinama u regionu razviti zajednički regionalni program sa ciljem da se od regiona napravi brend sa njegovim regionalnim logoom

(HDP, Municipalities)

Akcionni plan će pratiti koordinator Programa za nasleđe i različitost uz podršku opština iz regiona koje u njemu učestvuju.

*Saraj Mustafa paše (1889.), Gnjilane
(photo: KNbG)*

07

Pogled na planinu Ljuboten, opština Štrpce

OPŠTINE U ISTOČNOM REGIONU

Dok Regionalni program PPLR ima širi obim u sferi ekonomskog razvoja, PKRK/LER se fokusira na inicijative koje se oslanjaju na nasleđe u vezi sa razvojem turizma preko nasleđa poštujući princip demokratskog učešća u procesu. U tom svojstvu PKRK/LER ima za cilj stvaranje uslova koji bi omogućili socijalnu koheziju i ekonomski razvoj uz korišćenje potencijala kulturnog nasleđa za istočni region Kosova.

Predloženi integrisani pristup nudi izvodljivu strukturu, metodologiju i primere kako, ukoliko se njime dobro upravlja, nasleđe može da bude sredstvo od koga lokalne zajednice mogu da imaju velike koristi u okviru dinamičnog procesa društvenog i ekonomskog razvoja.

U pripremanju Regionalnog plana za nasleđe, projekat PKRK utvrđuje postojanje svih istorijskih mesta i kulturnih dobara u regionu, na osnovu informacija dobijenih od lokalnih i centralnih vlasti i institucija, kao i od lokalnih zajednica i OCD.

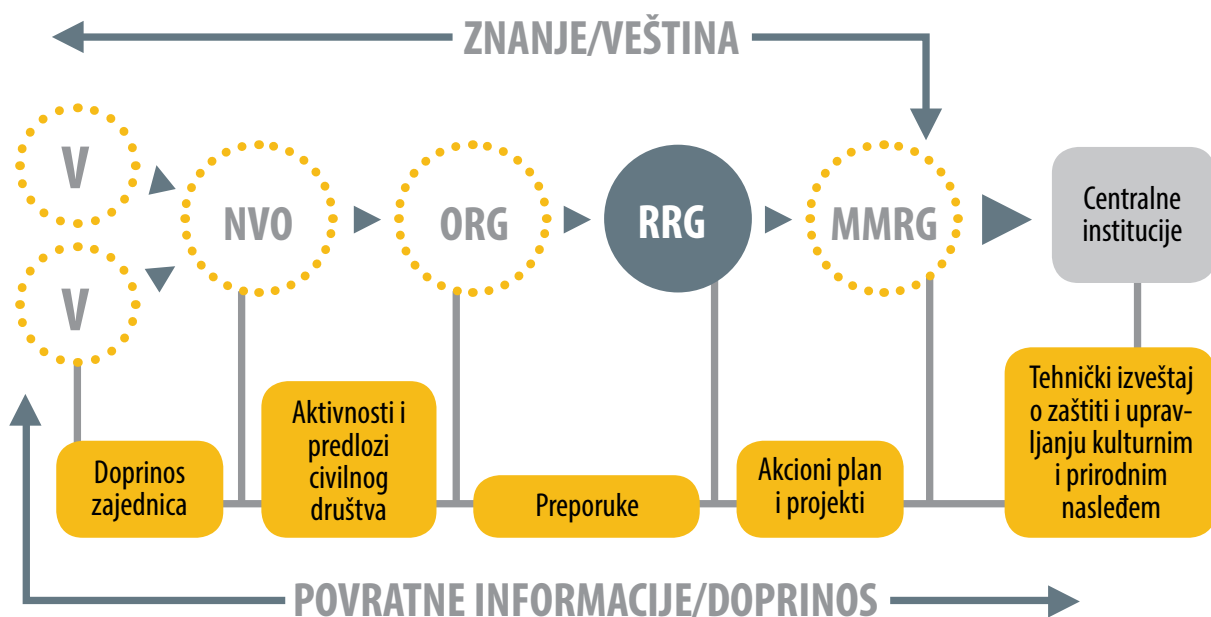
Preporučene pilot akcije, međutim, usmerene su na atrakcije i sadržine koje su trenutno dostupne i koje je moguće predstaviti opštoj javnosti i posetiocima u svrhu turizma koji se oslanja na nasleđe.

Ovo poglavlje je pripremljeno za zainteresovane strane u konkretnim opštinama kao dodatak uz Regionalni plan za nasleđe i njegove preporuke. On podstiče aktivno učešće lokalnih zajednica i zainteresovanih strana u sprovođenju prioriternih akcija u konkretnoj opštini, u saradnji sa ostalih pet opština u regionu, kao i sa centralnim vlastima.

Predlozi koji su ovde dati nisu sveobuhvatni i nikako ne podrazumevaju isključivanje drugih inicijativa i resursa koji su detaljnije opisani u aneksima. Plan za nasleđe nudi jasan put, podstiče korišćenje tih nasleđenih dobara u saradnji sa svim zainteresovanim stranama, uzimajući u obzir strateška pitanja istaknuta u Odeljku 5.

Plan za nasleđe je dinamičan proces koji obezbeđuje strateški kontekst za akcije zajednice uz pomoć postojećih resursa kako bi se utvrdila najveća moguća korist za zajednice u regionu. On za cilj ima omogućavanje zajedničkih akcija i utvrđivanje prioriteta za raspodelu fondova koji su na raspolaganju za očuvanje i promociju nasleđa, u saradnji sa centralnom vladom, opštinama i ostalim zainteresovanim stranama. Da bi se obezbedilo aktivno učešće zainteresovanih strana, projekat PKRK je usvojio

sledeću metodologiju i raspored aktivnosti vodeći računa o tome da prilikom određivanja politike postoje neprestane povratne informacije i doprinos od zajednice, dok se na nivou zajednice podstiče redovno prenošenje znanja i veština.

Uključenost u PKRK projekat podrazumeva:

- Istraživanje imovine kulturnog i prirodnog nasleđa i utvrđivanje elemenata nematerijalnog nasleđa uz učešće/doprinos sledećih institucija i pojedinaca:
  - MKOS Sektor za kulturno nasleđe,
  - Regionalni centar za kulturno nasleđe u Gnjilanu,
  - Regionalni centar za kulturno nasleđe u Uroševcu,
  - Opštine istočnog regiona,
  - KNbG (CHwB),
  - Volonteri iz zajednice,
  - Lokalni stručnjaci za prirodno nasleđe,
  - Lokalni stručnjaci za aplikaciju za izgradnju baze podataka;
- Pilot akcije uz aktivno učešće zajednica u regionu u predstavljanju i promociji elemenata i običaja njihovog zajedničkog nematerijalnog blaga;
- Serija radionica o nasleđu u razradi plana i postavljanju platforme za saradnju između regiona;
- Forum o nasleđu uz učešće svih zajednica, doprinos razvoju Regionalnog plana za nasleđe. Popis imovine pokretnog nasleđa uz učešće predstavnika Regionalnog centra za kulturno nasleđe u Gnjilanu i Regionalnog centra za kulturno nasleđe u Uroševcu;
- Izrada regionalnih logoa;
- Studijske posete i obuke tokom koji se zainteresovane strane upoznaju sa dobrim praksama kako bi shvatile proces ekonomskog razvoja, uključenost zajednice i demokratsko učešće i izgradili znanje o njima;
- Okupljanja i izgradnja mreže nasleđa zajednice uz učešće šireg spektra pojedinaca i tela koji vrednuju konkretne aspekte nasleđa;
- Aktivnosti čiji je cilj podizanje svesti putem poseta lokacijama i obuka o kulturnom i prirodnom nasleđu u kojima učestvuju;

- Nastavnici iz osnovnih škola,
- Učenici,
- Roditelji,
- Umetnici,
- Stariji ljudi,
- Lokalne zajednice,
- Lokalne NVO.

Preporučene neposredne akcije za opštine u regionu

- Identifikovati oblasti za koje bi se mogle napraviti studije slučaja o nasleđu
- Napraviti akcionu grupu u zajednici koja bi podržala aktivnosti u vezi sa nasleđem
- Razgovarati o mogućnostima da se uključe opštinske vlasti
- Uz podršku opštinskih vlasti, sprovesti proces konsultacija sa zajednicom u kome bi učestvovali članovi zajednice iz označene oblasti
- Objasniti Plan za nasleđe i važnost zajedničke regionalne akcije u kontekstu svakog od regiona na Kosovu i Kosova u celini
- Zajedno sa zajednicama, razviti zajedničku viziju i integrisane akcije u skladu sa preporukama Plana za nasleđe za istočni region
- Razviti koncept za sprovođenje plana koji bi usvojile i podržale opštinske vlasti
- Raditi zajedno sa PNR koordinatorom koji će voditi računa o koordinaciji i saradnji između opština i regionalnog pristupa
- Tražiti podršku drugih organizacija koje posluju u regionu za sprovođenje u budućnosti

Opština Uroševac

Opština Uroševac, koja se nalazi u jugoistočnom delu Kosova, obuhvata površinu od oko 345 km² i sastoji se od grada Uroševca i 44 sela. Uroševac je važno raskršće u zemlji, kroz koje prolaze glavni putevi koji se protežu pravcem istok-zapad i sever-stok. Uroševac ima ukupno 14.3842 stanovnika i to Albanaca (97%), Roma i Aškalijski (2,3%), Goranaca i Bošnjaka (0,2%) i Srba (0,1%).

Uroševac je bio poznat po metalnoj, drvnoprerađivačkoj, prehrambenoj i građevinskoj industriji. Tokom poslednjih godina, privreda u ovoj opštini se uglavnom bazira na poljoprivredi, građevinskoj industriji i malim preduzećima.

Materijalno nasleđe

- Arheološko nalazište Varoš (neolit)
- Arheološko nalazište Donje Nerodimlje (rimsko doba)
- Ranohrišćanska crkva u selu Nikodin (kasna antika)
- Železnička stanica, grad Uroševac (1873-1875)
- Pravoslavna crkva Svetog kralja Uroša, grad Uroševac (1933)
- Bivša osnovna škola „Jeronim De Rada“, grad Uroševac
- Mula Veselijeva („Velika“) džamija, grad Uroševac (1894)
- Javna biblioteka „Sadik Tafaršiku“, grad Uroševac (1908-1912)
- Gradsko pozorište u Uroševcu (1824-1827)
- Nikeov mlin, selo Nerodimlje (19/20. vek)

Prirodno nasleđe

- Bifurkacija reke Nerodimke, selo Nerodimlje

Nematerijalno nasleđe

- Plisirski zanat, grad Uroševac
- Kovački zanat, grad Uroševac
- Tradicionalna hrana (ašure, kačamak), Uroševac

Nikova vodenica kod Uroševca enterier

Preporučene prioritetne akcije koje daju svoj doprinos Regionalnom planu i programu

Podizanje svesti i podsticanje vrednovanja nasleđa na istočnom Kosovu

- Organizovati šetnje po okolini/mestima gde postoji nasleđe kako bi se povećala svest lokalnog stanovništva i oni koji tu žive upoznali sa različitim konceptima nasleđa kao i sa životom u samoj zajednici
- Podrška školskim aktivnostima usmerenim ka podizanju svesti u opštini
- Organizovati kampanje koje podižu svest o značaju lepo uređenih prirodnih lokacija
- Obrazovati se prikupljanjem podataka o prioritetima u zaštiti i razvoju nasleđa i životne sredine

Preduzeti neophodne mere kako bi se zaštitilo nasleđe na istočnom Kosovu

- Istražiti i identifikovati tradicionalne običaje i ostale oblike kulture i kulturnog nasleđa kako bi se napravio zvanični spisak nasleđa koje je potrebno zaštititi i razviti uz podršku opštinskih vlasti
- Napraviti mapu za sva graditeljska, pokretna, nematerijalna i prirodna dobra sa relevantnim informacijama i redovno slati nove informacije centralnim vlastima
- Sastaviti spisak građevina pod rizikom u opštini i izvestiti relevantne lokalne organe

Fragmenat prednje strane mernernog sarkofaga, Rimsko doba, selo Nikodim, opština Uroševac (foto: MKOS)

Etnološka izložba, Centar za kulturu, opština Uroševac (foto: MKOS)

Izraditi i podsticati detaljnu ocenu, integrisani projekat i planiranje u okviru dobrog Plana za upravljanje nasleđem na istočnom Kosovu

- Utvrditi neophodne standarde za turističke usluge i obezbediti obuku za pružaoce usluga na lokalnom nivou
- Napraviti jasnu i ažuriranu mapu turizma koji se oslanja na nasleđe sa svim dobrima koja su spremna za posetioce
- Redovno ažurirati regionalni veb-sajt kako bi i drugi bili informisani o najavljenim događajima
- Obezbediti doprinos za godišnji regionalni izveštaj na temu „Naše zajedničko nasleđe“ na istočnom Kosovu
- Obezbediti odgovarajuće označavanje za lokalitete koje su spremne za turizam
- Testirati kulturne proizvode i marketinške stilove u regionu, svako u okviru svoje delatnosti
- Voditi računa o tome da inicijative koje se oslanjaju na nasleđe budu raznovrsne, inkluzivne i upečatljive kako bi privukle članove zajednice i posetioce

Razviti i koordinisati odgovarajuće prakse za upravljanje i brigu o nasleđu na istočnom Kosovu

- Organizovati izgradnju kapaciteta za unapređenje veština za upravljanje nasleđem, uključujući i onih za lokalne vodiče
- Učestvovati u redovnim sastancima/forumima kako bi se podelile informacije o napretku i dobile informacije o regionalnom programu
- Poslati brošure i promotivni materijal napravljen na lokalnom nivou PNR koordinatoru

Osmisliti inicijative koje se oslanjaju na turizam na istočnom Kosovu koje su odgovarajuće za lokalni nivo i održive

- Identifikovati prirodne i kulturne atrakcije u opštini Uroševac koje će biti uključene u regionalni plan
- Uložiti u primerke proizvoda kulture zasnovane na običajima lokalnog kulturnog nasleđa
- Podržati inicijative malih i srednjih preduzeća (MSP), uključujući i pansione
- Pripremiti Uroševac da zauzme svoje mesto u istočnom regionu kao turistička destinacija sa atraktivnim lokacijama sa prirodnim nasleđem uz ponudu tradicionalne hrane, a na osnovu učešća zajednice

Razvoj turizma oko bifurkacije reke Nerodimke

Poznati prirodni fenomen reke Nerodimke već je privukao pažnju investitora kako bi se predstavio široj publici. Atraktivni stari mlin i okolni predeo, kao i postojeći objekt u blizini jesu važni elementi za njegov razvoj. Budući da lokalne vlasti razmatraju strateški potencijal ovog lokaliteta, on bi trebalo da se pažljivo razvije kao mesto koje će privlačiti posetioce.

Akcija: Kampanja lokalnih vlasti koja se odnosi na aktivnosti koje je potrebno preduzeti da bi se bifurkacija vratila u njeno izvorno stanje; organizovati forume na kojima bi se razradile inicijative i projekti za njen dalji razvoj kao mesto za rekreaciju i kulturne manifestacije, i za predstavljanje tradicionalne hrane, igara i plesova

Partneri: opštinske vlasti, lokalne zainteresovane strane, poslovni sektor, lokalne NVO, RCKN Uroševac i MŽSPP

Opština Gnjilane

Opština Gnjilane se nalazi na jugoistoku Kosova. Obuhvata površinu od oko 385 km² i uključuje grad Gnjilane i 42 sela. Gnjilane ima ukupno 90.178 stanovnika među kojima su Albanci (97,3%), Srbi (0,69%), Turci (1,08%), Bošnjaci (0,13%), Romi (0,40%), Aškalije (0,01%), Goranci (0,07%), ostali (0,10%). Ekonomija se uglavnom oslanja na mala preduzeća.

Opština Gnjilane se graniči sa opštinama Kamenica, Novo Brdo, Uroševac, Lipljan, Klokot i Parteš.

Materijalno nasleđe

- Nekropola u Laštici, selo Laštica (kasno gvozdeno doba)
- Tvrđava Podgrađe, selo Podgrađe (6. vek)
- Atik džamija, grad Gnjilane (17. vek)
- Ruševine crkve Sv. Varvare, selo Kmetovce (17. vek)
- Šefkijeva gostionica, selo Žegovačka Vrbica (20. vek)
- Bivše tursko vojno skladište, grad Gnjilane (18. vek)
- Kula Kadri Vebi Zećirija, selo Hadžaj (20. vek)
- Kajmekamlek-ova rezidencija (danas, sedište gradonačelika Gnjilana), grad Gnjilane (18. vek)
- Mustafa-pašin saraj (danas muzička škola), grad Gnjilane (19. vek)
- Zgrada Javne tehnike, grad Gnjilane (20. vek)
- Fevzi Hodžina oda, selo Cernica (20. vek)
- Kuća Zekirja Abdulahua, grad Gnjilane (1884.)
- Kuća Isaka Pozharanija, grad Gnjilane (1908-1913)
- Džamija u Cernici (minaret), selo Cernica (20. vek)

Prirodno nasleđe

- Termalni mineralni izvor (banja Ugljare), selo Ugljare

Nematerijalno nasleđe

- Tradicionalna hrana ašura
- Tradicionalna zanatska izrada obuće

Tradicionalno jelo "ašura"

Karadak kolo

Preporučene prioritētne akcije koje daju svoj doprinos Regionalnom planu i programu

Podizanje svesti i podsticanje vrednovanja nasleđa na istočnom Kosovu

- Organizovati šetnje po okolini/mestima gde postoji nasleđe kako bi se povećala svest lokalnog stanovništva i oni koji tu žive upoznali sa različitim konceptima nasleđa kao i sa životom u samoj zajednici
- Podrška školskim aktivnostima usmerenim ka podizanju svesti u opštini
- Organizovati kampanje koje podižu svest o značaju čiste životne sredine

Preduzeti neophodne mere kako bi se zaštitilo nasleđe na istočnom Kosovu

- Istražiti i identifikovati tradicionalne običaje, prirodno nasleđe i uređene pejzaže
- Napraviti mapu za sva graditeljska, pokretna, nematerijalna i prirodna dobra sa relevantnim informacijama i redovno slati nove informacije centralnim vlastima
- Obezbediti redovno prikupljanje otpada i podizanje svesti o značaju čiste životne sredine
- Sastaviti spisak građevina pod rizikom u opštini i izvestiti relevantne lokalne organe

Izraditi i podsticati detaljnu ocenu, integrisani projekat i planiranje u okviru dobrog Plana za upravljanje nasleđem na istočnom Kosovu

- Utvrditi neophodne standarde za turističke usluge i obezbediti obuku za pružaoce usluga na lokalnom nivou
- Napraviti jasnu i ažuriranu mapu turizma koji se oslanja na nasleđe sa svim dobrima koja su spremna za posetioce
- Redovno ažurirati regionalni veb-sajt kako bi i drugi bili informisani o najavljenim događajima.

- Obezbediti doprinos za godišnji regionalni izveštaj na temu „Naše zajedničko nasleđe“ na istočnom Kosovu
- Obezbediti odgovarajuće označavanje za lokacije koje su spremne za turizam
- Testirati kulturne proizvode i marketinške stilove u regionu, svako u okviru svoje delatnosti
- Voditi računa o tome da inicijative koje se oslanjaju na nasleđe budu raznovrsne, inkluzivne i upečatljive kako bi privukle članove zajednice i posetioce

Razviti i koordinisati odgovarajuće prakse za upravljanje i brigu o nasleđu na istočnom Kosovu

- Organizovati izgradnju kapaciteta za unapređenje veština za upravljanje nasleđem, uključujući i onih za lokalne vodiče
- Učestvovati u redovnim sastancima/forumima kako bi se podelile informacije o napretku i dobile informacije o regionalnom programu
- Poslati brošure i promotivni materijal napravljen na lokalnom nivou PNR koordinatoru

Osmisliti inicijative koje se oslanjaju na turizam na istočnom Kosovu koje su odgovarajuće za lokalni nivo i održive

- Identifikovati prirodne i kulturne atrakcije u opštini koje će biti uključene u regionalni plan
- Uložiti u primerke proizvoda kulture zasnovane na običajima lokalnog kulturnog nasleđa
- Podržati inicijative malih i srednjih preduzeća (MSP), uključujući i pansione
- Napraviti od Gnjilana atraktivnu destinaciju za banjski turizam uz ponudu zdrave hrane i rekreativne aktivnosti

Revitalizacija oblasti oko izvora Ugljare („Banja Ugljare“)

Termo-mineralni izvor, koji se nalazi u blizini obale reke Binačka Morava ima potencijal za razvoj različitih oblika alternativnog turizma. Voda ovog izvora bogata je mineralima i ima stalnu temperaturu od oko 25 stepeni tokom cele godine.

Pored aktivnosti koje su već osmišljene za rekreaciju i razvoj turizma (izgradnja bazena i hotela u neposrednoj blizini izvora), i dalje postoji potreba da se nastavi ulaganje i da se zaštiti izvor koji je proglašen za spomenik prirode. Posebnu pažnju treba posvetiti korišćenju prirodnih materijala, umesto betonskih struktura, kako bi se očuvao prirodni ambijent.

Uzgajivačnica konja u opštini Gnjilane bi mogla da igra vodeću ulogu u razmatranjima unapređenja uzgajivačnica u toj oblasti. Pored toga, bogata priroda Ašure i događaji koji su s njom povezani mogli bi da posluže kao dodatne atrakcije.

Akcija: Projekat za uređenje i zaštitu oblasti oko izvora u kombinaciji sa programom za korišćenje izvorske vode u lekovite svrhe; razmotriti mogućnosti kombinovanja sa običajem Ašura u tom kraju

Partneri: opština Gnjilane, RCKN Gnjilane, MŽSPP, Agencija za regionalni razvoj, sektor turizma i poslovni sektor

Opština Đeneral Janković

Opština Đeneral Janković se nalazi na jugoistoku Kosova. Proteže se na površini od oko 83 km² i obuhvata grad Đeneral Janković i 10 okolnih sela. Po popisu stanovništva i domaćinstava na Kosovu iz 2011. godine, ona ukupno ima 9.403 stanovnika. Stanovništvo se uglavnom sastoji od Albanaca (99,5%) i Bošnjaka (0,44%).

Privreda ove opštine se uglavnom oslanja na proizvodnju cementa, plastike i poljoprivrednih proizvoda, kao i na male trgovačke radnje.

Materijalno nasleđe

- Nekropola u Palivodenici, selo Palivodenica (rimsko doba)
- Arhitektonski kompleks zaseoka Brava, selo Pustenik (20. vek)

Prirodno nasleđe

- N/A

Nematerijalno nasleđe

- N/A

Preporučene prioritetne akcije koje daju svoj doprinos Regionalnom planu i programu Podizanje svesti i podsticanje vrednovanja nasleđa na istočnom Kosovu

- Organizovati šetnje po okolini/mestima gde postoji nasleđe kako bi se povećala svest lokalnog stanovništva i oni koji tu žive upoznali sa različitim konceptima nasleđa kao i sa životom u samoj zajednici
- Podrška školskim aktivnostima usmerenim ka podizanju svesti u opštini
- Organizovati kampanje koje podižu svest o značaju prirodne životne sredine i zaštite i revitalizacije svetovne arhitekture

Preduzeti neophodne mere kako bi se zaštitilo nasleđe na istočnom Kosovu

- Istražiti i identifikovati tradicionalne običaje, prirodno nasleđe i uređene predele u Đeneral Jankoviću
- Napraviti mapu za sva graditeljska, pokretna, nematerijalna i prirodna dobra sa relevantnim informacijama i redovno slati nove informacije centralnim vlastima
- Bezbediti redovno prikupljanje otpada i podizanje svesti o značaju čiste životne sredine

Bronzani pojas ukrašen obojenim staklom, Rimsko nekropola, selo Palivodenica, opština Đeneral Janković (foto: MKOS)

- Sastaviti spisak građevina pod rizikom u opštini i izvestiti RCKN za region Uroševca i relevantne opštinske organe zadužene za kulturu i životnu sredinu

Izraditi i podsticati detaljnu ocenu, integrisani projekat i planiranje u okviru dobrog Plana za upravljanje nasleđem na istočnom Kosovu

Utvrđiti neophodne standarde za turističke usluge i obezbediti obuku za pružaoce usluga na lokalnom nivou.

- Napraviti jasnu i ažuriranu mapu turizma koji se oslanja na nasleđe sa svom imovinom koja je spremna za posetioce.
- Redovno ažurirati regionalni veb-sajt kako bi i drugi bili informisani o najavljenim događajima
- Obezbediti doprinos za godišnji regionalni izveštaj na temu „Naše zajedničko nasleđe“ na istočnom Kosovu
- Obezbediti odgovarajuće označavanje za lokalitete koje su spremne za turizam
- Testirati kulturne proizvode i marketinške stilove u regionu, svako u okviru svoje delatnosti.
- Voditi računa o tome da inicijative koje se oslanjaju na nasleđe budu raznovrsne, inkluzivne i upečatljive kako bi privukle članove zajednice i posetioce

Razviti i koordinisati odgovarajuće prakse za upravljanje i brigu o nasleđu na Kosovu stok

- Organizovati izgradnju kapaciteta za unapređenje veština za upravljanje nasleđem, uključujući i onih za lokalne vodiče
- Učestvovati u redovnim sastancima/forumima kako bi se podelile informacije o napretku i dobile informacije o regionalnom programu
- Poslati brošure i promotivni materijal napravljen na lokalnom nivou PNR koordinatoru

Osmisliti inicijative koje se oslanjaju na turizam na istočnom Kosovu koje su odgovarajuće za lokalni nivo i održive

- Identifikovati prirodne i kulturne atrakcije u opštini koje će biti uključene u regionalni plan
- Uložiti u primerke proizvoda kulture zasnovane na običajima lokalnog kulturnog nasleđa
- Podržati inicijative malih i srednjih preduzeća (MSP), uključujući i pansionere
- Razviti opštinu Đeneral Janković kao destinaciju za seoski turizam povezan sa drugim rekreativnim aktivnostima u opštinama Vitina i Kačanik

Razvoj seoskog turizma

Graditeljski kompleks u zaseoku Brava, u blizini sela Pustenik, prepoznat je kao potencijal za razvoj seoskog turizma s obzirom na tamošnje objekte izgrađene na tradicionalni način koji odlikavaju tradicionalni životni stil vlasnika. S obzirom na to da se nalaze u izolovanoj, planinskoj oblasti, sadašnje stanje ovog kompleksa bi moglo da se revitalizuje i da se ponudi kao vrednost koju ovaj region poseduje u predivnom prirodnom okruženju. Postepeno bi ovo mesto moglo da ponudi različite programe koji bi nudili lečenje i lekovite trave.

Akcija: Inicijativa za procenu stanja kompleksa koji će se revitalizovati; izrada projekta za rehabilitaciju kompleksa u svrhu zdravstvenog turizma

Partneri: Vlasnik (vlasnici) kompleksa, opštinske vlasti, turističke agencije, poslovni sektor, RCKN Uroševac

Opština Kačanik

Opština Kačanik se nalazi na jugoistoku Kosova. Proteže se na površini od oko 210 km² i obuhvata grad Kačanik i 31 selo. Ima 33.409 stanovnika, i to Albanaca (99,8%), Bošnjaka (0,05%) i Roma, Turaka i Aškalija (0,02%).

Privreda opštine Kačanik se uglavnom zasniva na proizvodnji kreča i cigle, građevini, poljoprivredi i malim trgovačkim radnjama. U ovoj opštini ima 750 registrovanih privatnih preduzeća.

Materijalno nasleđe

- Tvrđava u blizini sela Lanište (kasna antika/rani srednji vek)
- Tvrđava u Kačaniku (1586-1590)
- Džamija Imama Sinan-paše, grad Kačanik (1594/5)

Prirodno nasleđe

- Kanjon reke Lepenac
- Planinski vrh Ljuboten

Nematerijalno nasleđe

- Držac za čaše (poznat kao feraš), Kačanik

Preporučene prioritetne akcije koje daju svoj doprinos Regionalnom planu i programu

Podizanje svesti i podsticanje vrednovanja nasleđa na istočnom Kosovu

- Organizovati šetnje po okolini/mestima gde postoji nasleđe kako bi se povećala svest lokalnog stanovništva i oni koji tu žive upoznali sa različitim konceptima nasleđa kao i sa životom u samoj zajednici
- Podrška školskim aktivnostima usmerenim ka podizanju svesti u opštini
- Organizovati kampanje koje podižu svest o zaštiti i upravljanju nasleđem radi dobrobiti društva

Preduzeti neophodne mere kako bi se zaštitilo nasleđe na istočnom Kosovu

- Istražiti i identifikovati tradicionalne običaje, prirodno nasleđe i uređene predele u opštini Kačanik
- Napraviti mapu za sva graditeljska, pokretna, nematerijalna i prirodna dobra sa relevantnim informacijama i redovno slati nove informacije centralnim vlastima
- Obezbediti redovno prikupljanje otpada i podizanje svesti o značaju čiste životne sredine
- Sastaviti spisak građevina pod rizikom u opštini i izvestiti RCKN za region Uroševca i relevantne opštinske organe zadužene za kulturu i životnu sredinu

Džamija Sinan Paše u Kačaniku

Klisura reke Lepenac, opština Kačanik

Izraditi i podsticati detaljnu ocenu, integrisani projekat i planiranje u okviru dobrog Plana za upravljanje nasleđem na istočnom Kosovu

- Utvrditi neophodne standarde za turističke usluge i obezbediti obuku za pružaoce usluga na lokalnom nivou
- Napraviti jasnu i ažuriranu mapu turizma koji se oslanja na nasleđe sa svim dobrima koja su spremna za posetioce
- Redovno ažurirati regionalni veb-sajt kako bi i drugi bili informisani o najavljenim događajima
- Obezbediti doprinos za godišnji regionalni izveštaj na temu „Naše zajedničko nasleđe“ na istočnom Kosovu
- Obezbediti odgovarajuće označavanje za lokalitete koje su spremne za turizam
- Testirati kulturne proizvode i marketinške stilove u regionu, svako u okviru svoje delatnosti
- Voditi računa o tome da inicijative koje se oslanjaju na nasleđe budu raznovrsne, inkluzivne i upečatljive kako bi privukle članove zajednice i posetioce

Razviti i koordinisati odgovarajuće prakse za upravljanje i brigu o nasleđu na istočnom Kosovu

- Organizovati izgradnju kapaciteta za unapređenje veština za upravljanje nasleđem, uključujući i onih za lokalne vodiče
- Učestvovati u redovnim sastancima/forumima kako bi se podelile informacije o napretku i dobile informacije o regionalnom programu
- Poslati brošure i promotivni materijal napravljen na lokalnom nivou PNR koordinatoru

Osmisliti inicijative koje se oslanjaju na turizam na istočnom Kosovu koje su odgovarajuće za lokalni nivo i održive

- Identifikovati prirodne i kulturne atrakcije u opštini Kačanik koje će biti uključene u regionalni plan
- Uložiti u primerke proizvoda kulture zasnovane na običajima lokalnog kulturnog nasleđa
- Podržati inicijative malih i srednjih preduzeća (MSP), uključujući i pansionere
- Pripremiti Kačanik da zauzme svoje mesto u istočnom regionu kao turistička destinacija za aktivnosti na otvorenom u prirodnom okruženju, zajedno sa drugim kulturnim događajima i ponudom tradicionalne hrane

Pešačke ture po kanjonu reke Lepenac (Kanjon Kačanik)

Kanjon Kačanik napravila je reka Lepenac u predelu između Šar-planine i planine Karadak, formirajući tako prirodnu vezu između Kosova i grada Skoplja (u bivšoj Jugoslovenskoj Republici Makedoniji) dugu 17,5 km. Prirodna lepota ovog kanjona, koji je u nekim delovima pristupačan za turiste avanturističkog duha, mogla bi da bude podsticaj za organizaciju prekograničnih tura. Usluge koje pruža aktivna železnička pruga koja prolazi kroz ovaj kanjon i povezuje dve zemlje mogle bi da se koriste i za dodatne aktivnosti na toj putanji.

Akcija: Inicijativa za razvoj pešačkih tura kroz kanjon Kačanik; istražiti mogućnosti kako bi železnička pruga mogla da se iskoristi za dodatne (kulturne) aktivnosti, kao što je tradicionalni ručak/zakuska za turiste koji učestvuju u vožnji vozom ili na jednoj od železničkih stanica

Partneri: opština, turističke agencije, zainteresovane strane iz lokalne zajednice

Opština Kamenica

Opština Kamenica se nalazi u istočnom delu Kosova. Pokriva površinu od oko 423 km² i obuhvata grad Kamenicu i 56 sela. Na osnovu procena (2009) ima 36.085 stanovnika. Etnički sastav opštine čine Albanci (94,7%), Srbi (4,3%), Romi (0,6%), Goranci (0,08%), Bošnjaci, Turci i ostali (0,07%).

Privreda opštine Kamenica se uglavnom zasniva na proizvodnji cigala i pića (alkoholnih i bezalkoholnih) i malim preduzećima.

Materijalno nasleđe

- Tvrđava Topanica, u blizini Popovice (kasna antika/rani srednji vek)
- Tvrđava Kamenica (kasna antika, helenistički period)
- Crkva Vavedenja Presvete Bogorodice, selo Vaganeš (1354)
- Manastir Tamnica, selo Donji Ajnovci, (14. vek)
- Ruševine Manastira Presvete Bogorodice u Rđavcu (Ubožac), selo Močar (16. vek)
- Šejh Zenel Abedinova tekija, selo Topanica (18. vek)
- Manastir Draganac, selo Draganac (1888)

Prirodno nasleđe

- N/A

Nematerijalno nasleđe

- N/A

Preporučene prioritetne akcije koje daju svoj doprinos Regionalnom planu i programu

Podizanje svesti i podsticanje vrednovanja nasleđa na istočnom Kosovu

- Organizovati šetnje po okolini/mestima gde postoji nasleđe kako bi se povećala svest lokalnog stanovništva i oni koji tu žive upoznali sa različitim konceptima nasleđa kao i sa životom u samoj zajednici
- Podrška školskim aktivnostima usmerenim ka podizanju svesti u opštini
- Organizovati kampanje koje podižu svest o važnosti dijaloga za integraciju različitih etničkih zajednica kada je reč o zaštiti i korišćenju njihovog zajedničkog nasleđa

Preduzeti neophodne mere kako bi se zaštitilo nasleđe na istočnom Kosovu

- Istražiti i identifikovati tradicionalne običaje, prirodno nasleđe i atraktivne uređene predele u opštini Kamenica
- Napraviti mapu za sva graditeljska, pokretna, nematerijalna i prirodna dobra sa relevantnim informacijama i redovno slati nove informacije centralnim vlastima
- Obezbediti redovno prikupljanje otpada i podizanje svesti o značaju čiste životne sredine
- Sastaviti spisak građevina pod rizikom u opštini i izvestiti RCKN za region Gnjlana i relevantne opštinske organe zadužene za kulturu i životnu sredinu

Izraditi i podsticati detaljnu ocenu, integrisani projekat i planiranje u okviru dobrog Plana za upravljanje nasleđem na istočnom Kosovu

- Utvrditi neophodne standarde za turističke usluge i obezbediti obuku za pružaoce usluga na lokalnom nivou

- Napraviti jasnu i ažuriranu mapu turizma koji se oslanja na nasleđe sa svom imovinom koja je spremna za posetioce
- Redovno ažurirati regionalni veb-sajt kako bi i drugi bili informisani o najavljenim događajima
- Obezbediti doprinos za godišnji regionalni izveštaj na temu „Naše zajedničko nasleđe“ na istočnom Kosovu
- Obezbediti odgovarajuće označavanje za lokacije koje su spremne za turizam
- Testirati kulturne proizvode i marketinške stilove u regionu, svako u okviru svoje delatnosti
- Voditi računa o tome da inicijative koje se oslanjaju na nasleđe budu raznovrsne, inkluzivne i upečatljive kako bi privukle članove zajednice i posetioce

Razviti i koordinisati odgovarajuće prakse za upravljanje i brigu o nasleđu na istočnom Kosovu

- Organizovati izgradnju kapaciteta za unapređenje veština za upravljanje nasleđem, uključujući i onih za lokalne vodiče
- Učestvovati u redovnim sastancima/forumima kako bi se podelile informacije o napretku i dobile informacije o regionalnom programu
- Poslati brošure i promotivni materijal napravljen na lokalnom nivou PNR koordinatoru

Crkva Svetih Arhanđela u manastiru Draganac, 19. vek, iconostas, opština Kamenica

Osmisliti inicijative koje se oslanjaju na turizam na istočnom Kosovu koje su odgovarajuće za lokalni nivo i održive

- Identifikovati prirodne i kulturne atrakcije u opštini Kamenica koje će biti uključene u regionalni plan
- Uložiti u primerke proizvoda kulture zasnovane na običajima lokalnog kulturnog nasleđa
- Podržati inicijative malih i srednjih preduzeća (MSP), uključujući i pansione
- Razviti Kamenicu kao destinaciju sa specijalnim turističkim ponudama u koje spadaju verski spomenici i njihovo prirodno okruženje u saradnji sa drugim opštinama u regionu

Razvoj verskog/duhovnog turizma

Nekoliko manastira i crkava koje se nalaze u živopisnoj prirodnoj sredini dokaz su da je ovaj kraj nekada bio odredište mnogih hodočasnika. Poznato je i da je neke od tih pravoslavnih hramova često posećivalo lokalno stanovništvo različitih verskih opredeljenja. Značajne poduhvate koje bi lokalno stanovništvo moglo da preduzme kako bi se revitalizovale strukture i izgradili novi objekti tik izvan manastirskih kompleksa (na primer Manastir Draganac) mogle bi da budu osnov za razvoj verskog turizma.

Akcija: Inicijativa za razvoj specijalne turističke ponude/turističke destinacije koja obuhvata istorijske spomenike; akcioni plan za izradu i sprovođenje konkretnih projekata; organizacija sastanaka/foruma za zajedničke akcije koje bi sprovele zainteresovane strane

Partneri: opštinske vlasti, manastirske (pravoslavna crkva) vlasti, RCKN Gnjilane, turističke agencije, zainteresovane strane iz zajednice

Opština Klokot

Opština Klokot se nalazi na jugoistoku Kosova. Proteže se na površini od oko 24 km² i obuhvata grad Klokot i 3 sela. Ukupno ima 2.556 stanovnika. Etnički sastav u ovoj opštini je: Albanci (53%), Srbi (46%), Romi (0,3%) i ostali (0,3%). Privreda opštine Klokot zasniva se na prirodnim resursima (mineralna voda), turizmu (dve privatne banje), poljoprivredi i malim preduzećima.

Materijalno nasleđe

- Arheološko nalazište Vrbane (rimsko doba)

Prirodno nasleđe

- Termalni mineralni izvor (banja Klokot)

Nematerijalno nasleđe

- N/A

Preporučene prioritete akcije koje daju svoj doprinos Regionalnom planu i programu

Podizanje svesti i podsticanje vrednovanja nasleđa na istočnom Kosovu

- Organizovati šetnje po okolini/mestima gde postoji nasleđe kako bi se povećala svest lokalnog stanovništva i oni koji tu žive upoznali sa različitim konceptima nasleđa kao i sa životom u samoj zajednici
- Podrška školskim aktivnostima usmerenim ka podizanju svesti u opštini
- Organizovati kampanje koje podižu svest o prikupljanju otpada i važnosti čiste životne sredine

Preduzeti neophodne mere kako bi se zaštitilo nasleđe na istočnom Kosovu

- Istražiti i identifikovati tradicionalne običaje, prirodno nasleđe i uređene predele u opštini Klokot
- Napraviti mapu za sva graditeljska, pokretna, nematerijalna i prirodna dobra sa relevantnim informacijama i redovno slati nove informacije centralnim vlastima
- Sastaviti spisak građevina pod rizikom u opštini i izvestiti RCKN za region Gnjilana i relevantne opštinske organe zadužene za kulturu i životnu sredinu

Izraditi i podsticati detaljnu ocenu, integrisani projekat i planiranje u okviru dobrog Plana za upravljanje nasleđem na istočnom Kosovu

- Utvrditi neophodne standarde za turističke usluge i obezbediti obuku za pružaoce usluga na lokalnom nivou
- Napraviti jasnu i ažuriranu mapu turizma koji se oslanja na nasleđe sa svim dobrima koja su spremna za posetioce
- Redovno ažurirati regionalni veb-sajt kako bi drugi bili informisani o najavljenim događajima
- Obezbediti doprinos za godišnji regionalni izveštaj na temu „Naše zajedničko nasleđe“ na istočnom Kosovu
- Obezbediti odgovarajuće označavanje za lokalitete koje su spremne za turizam

- Testirati kulturne proizvode i marketinške stilove u regionu, svako u okviru svoje delatnosti
- Voditi računa o tome da inicijative koje se oslanjaju na nasleđe budu raznovrsne, inkluzivne i upečatljive kako bi privukle članove zajednice i posetioce

Razviti i koordinisati odgovarajuće prakse za upravljanje i brigu o nasleđu na istočnom Kosovu

- Organizovati izgradnju kapaciteta za unapređenje veština za upravljanje nasleđem, uključujući i onih za lokalne vodiče
- Učestvovati u redovnim sastancima/forumima kako bi se podelile informacije o napretku i dobile informacije o regionalnom programu
- Poslati brošure i promotivni materijal napravljen na lokalnom nivou PNR koordinatoru

Osmisliti inicijative koje se oslanjaju na turizam na istočnom Kosovu koje su odgovarajuće za lokalni nivo i održive

- Identifikovati prirodne i kulturne atrakcije u opštini Klokot koje će biti uključene u regionalni plan
- Uložiti u primerke proizvoda kulture zasnovane na običajima lokalnog kulturnog nasleđa
- Podržati inicijative malih i srednjih preduzeća (MSP), uključujući i pansionere
- Razviti Klokot kao turističku destinaciju za razvoj zdravstvenog i banjskog turizma

Mermerna bista plemkinje, Rimsko doba, selo Vrban, opština Klokot (foto: MKOS)

Razvoj banjskog turizma

Banja Klokot ima nekoliko izvora termo-mineralne vode čija temperatura se uvek kreće od 16 do 32 stepena. Za ovu vodu se kaže da pomaže u lečenju zdravstvenih problema kao što je reumatizam ili problema sa nervnim ili kardiovaskularnim sistemom. Oblast oko banje je već razvijena i lokalni restorani i hoteli nude ugostiteljske usluge turistima. Budući da opštinski planovi predviđaju uređenje dodatnih terena različite namene koji bi služili kao dopuna Banji Klokot, bilo bi dobro da se takav razvoj odvija u bliskoj saradnji sa ostalim opštinama i regionima kako bi se uskladile akcije u okviru preporuka iz plana za nasleđe i kako bi se međusobno dopunjavale.

Akcija: Inicijative za razvoj kulturnih događaja i drugih rekreativnih aktivnosti u ovom kraju integrisanih sa zdravstvenim programima banje

Partneri: opštinske vlasti, HVO, poslovni sektor, turističke agencije

Opština Novo Brdo

Opština Novo Brdo se nalazi u centralnom delu Kosova. Proteže se na teritoriji od oko 204 km² i obuhvata grad Novo Brdo i 31 selo sa 6.729. Većinsko stanovništvo su Albanci (52%), Srbi (46%), Romi (0,9%), Turci (0,1%) Bošnjaci (0,07%), Aškalije (0,04%), ostali i neopredeljeni (0,07%).

Privreda opštine Novo Brdo se uglavnom zasniva na poljoprivredi, ruralnom turizmu i malim trgovačkim radnjama.

Materijalno nasleđe

- Tvrđava Novo Brdo (14. vek)
- Crkva Sv. Nikole (u ruševinama), utvrđeni grad Novo Brdo (14. vek)
- Katolička katedrala/ „Saska“ crkva, utvrđeni grad Novo Brdo (15. vek)
- Bogorodičina crkva, selo Vaganeš (1354/55)
- Bogorodičina crkva, selo Bostan (19. vek)

Prirodno nasleđe

- Predeo oko tvrđave Novo Brdo

Nematerijalno nasleđe

- Proslava Đurđevdana

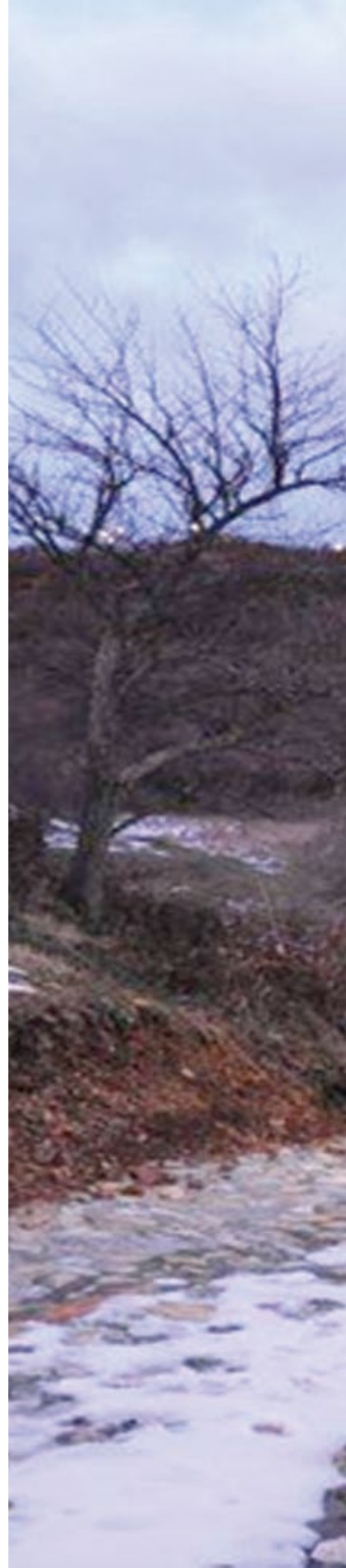
Preporučene prioritetne akcije koje daju svoj doprinos Regionalnom planu i programu

Podizanje svesti i podsticanje vrednovanja nasleđa na istočnom Kosovu

- Organizovati šetnje po okolini/mestima gde postoji nasleđe kako bi se povećala svest lokalnog stanovništva i oni koji tu žive upoznali sa različitim konceptima nasleđa kao i sa životom u samoj zajednici
- Podrška školskim aktivnostima usmerenim ka podizanju svesti u opštini
- Organizovati kampanje koje podižu svest o važnosti čiste životne sredine

Preduzeti neophodne mere kako bi se zaštitilo nasleđe na istočnom Kosovu

- Istražiti i identifikovati tradicionalne običaje, prirodno nasleđe i uređene pejzaže u opštini Novo Brdo
- Napraviti mapu za sva graditeljska, pokretna, nematerijalna i prirodna dobra sa relevantnim informacijama i redovno slati nove informacije centralnim vlastima

Okolina Novog Brda sa pogledom na tvrđavu

- Sastaviti spisak građevina pod rizikom u opštini i izvestiti RCKN za region Gnjilana i relevantne opštinske organe zadužene za kulturu i životnu sredinu

Izraditi i podsticati detaljnu ocenu, integrisani projekat i planiranje u okviru dobrog Plana za upravljanje nasleđem na istočnom Kosovu

- Utvrditi neophodne standarde za turističke usluge i obezbediti obuku za pružaoce usluga na lokalnom nivou
- Napraviti jasnu i ažuriranu mapu turizma koji se oslanja na nasleđe sa svim dobrima koja su spremna za posetioce
- Redovno ažurirati regionalni veb sajt kako bi i drugi bili informisani o najavljenim događajima
- Obezbediti doprinos za godišnji regionalni izveštaj na temu „Naše zajedničko nasleđe“ na istočnom Kosovu
- Obezbediti odgovarajuće označavanje za lokacije koje su spremne za turizam
- Testirati kulturne proizvode i marketinške stilove u regionu, svako u okviru svoje delatnosti
- Voditi računa o tome da inicijative koje se oslanjaju na nasleđe budu raznovrsne, inkluzivne i upečatljive kako bi privukle članove zajednice i posetioce

Razviti i koordinisati odgovarajuće prakse za upravljanje i brigu o nasleđu na istočnim Kosovu

- Organizovati izgradnju kapaciteta za unapređenje veština za upravljanje nasleđem, uključujući i onih za lokalne vodiče
- Učestvovati u redovnim sastancima/forumima kako bi se podelile informacije o napretku i dobile informacije o regionalnom programu
- Poslati brošure i promotivni materijal napravljen na lokalnom nivou PNR koordinatoru

Osmisliti inicijative koje se oslanjaju na turizam na istočnom Kosovu koje su odgovarajuće za lokalni nivo i održive

- Identifikovati prirodne i kulturne atrakcije u opštini Novo Brdo koje će biti uključene u regionalni plan
- Uložiti u primerke proizvoda kulture zasnovane na običajima lokalnog kulturnog nasleđa
- Podržati inicijative malih i srednjih preduzeća (MSP), uključujući i pansione
- Razviti Novo Brdo kao turističku destinaciju koja nudi dnevne obilaske poznatih arheoloških nalazišta u kombinaciji sa aktivnostima koje uključuju učešće u obrazovnim i rekreativnim aktivnostima kao i isprobavanje specijaliteta lokalne kuhinje

Jedan dan u Novom Brdu

Osmišljavanje bogatog programa u kome se kombinuju rekreativne i obrazovne aktivnosti, kao i tradicionalni lokalni ukusi

Pored atraktivnosti Novog Brda kao srednjovekovnog utvrđenog rudarskog centra, i njegove neposredne okoline koja je nedavno uređena za bolju prezentaciju publici, zajednica bi mogla da razvije i porodični posao u kome bi se nudila jela lokalne kuhinje.

Akcija: Revitalizacija programa porodičnog posla u vezi sa lokalnom kuhinjom, uključujući čorbu od šipurka i biljne čajeve kao i druge proizvode od lokalnih prirodnih sastojaka, u kombinaciji sa jednodnevnim izletima

Partneri: opštinske vlasti, članovi zajednice, NVO, turističke agencije, poslovni sektor

Opština Parteš

Opština Parteš se nalazi u istočnom delu Kosova. Proteže se na površini od oko 18,3 km² i obuhvata grad Parteš i dva sela. Ukupno ima 1.787 stanovnika, Srba.

Privreda opštine Parteš se uglavnom zasniva na proizvodnji mlečnih proizvoda (mleko i sir) i malim trgovinskim radnjama.

Materijalno nasleđe

- Ruševine paleo-hrišćanske crkve u selu Budrika (srednji vek)
- Crkva Preobraženja u Pasjane (19. vek)

Prirodno nasleđe

- N/A

Nematerijalno nasleđe

- N/A

Preporučene prioritete akcije koje daju svoj doprinos Regionalnom planu i programu

Podizanje svesti i podsticanje vrednovanja nasleđa na istočnom Kosovu

- Organizovati šetnje po okolini/mestima gde postoji nasleđe kako bi se povećala svest lokalnog stanovništva i oni koji tu žive upoznali sa različitim konceptima nasleđa kao i sa životom u samoj zajednici
- Podrška školskim aktivnostima usmerenim ka podizanju svesti u opštini
- Organizovati kampanje koje podižu svest o značaju poljoprivrede za razvoj turizma

Preduzeti neophodne mere kako bi se zaštitilo nasleđe na istočnom Kosovu

- Istražiti i identifikovati tradicionalne običaje, prirodno nasleđe i uređene predele
- Napraviti mapu za sva graditeljska, pokretna, nematerijalna i prirodna dobra sa relevantnim informacijama i redovno slati nove informacije centralnim vlastima
- Sastaviti spisak građevina pod rizikom u opštini i izvestiti RCKN za region Gnjilana i relevantne opštinske organe zadužene za kulturu i životnu sredinu

Izraditi i podsticati detaljnu ocenu, integrisani projekat i planiranje u okviru dobrog Plana za upravljanje nasleđem na istočnom Kosovu

- Utvrditi neophodne standarde za turističke usluge i obezbediti obuku za pružaoce usluga na lokalnom nivou
- Napraviti jasnu i ažuriranu mapu turizma koji se oslanja na nasleđe sa svom imovinom koja je spremna za posetioce
- Redovno ažurirati regionalni veb-sajt kako bi i drugi bili informisani o najavljenim događajima
- Obezbediti doprinos za godišnji regionalni izveštaj na temu „Naše zajedničko nasleđe“ na istočnom Kosovu
- Obezbediti odgovarajuće označavanje za lokacije koje su spremne za turizam
- Testirati kulturne proizvode i marketinške stilove u regionu, svako u okviru svoje delatnosti

- Voditi računa o tome da inicijative koje se oslanjaju na nasleđe budu raznovrsne, inkluzivne i upečatljive kako bi privukle članove zajednice i posetioce

Razviti i koordinisati odgovarajuće prakse za upravljanje i brigu o nasleđu na istočnom Kosovu

- Organizovati izgradnju kapaciteta za unapređenje veština za upravljanje nasleđem, uključujući i onih za lokalne vodiče
- Učestvovati u redovnim sastancima/forumima kako bi se podelile informacije o napretku i dobile informacije o regionalnom programu
- Poslati brošure i promotivni materijal napravljen na lokalnom nivou PNR koordinatoru

Crkva Preobraženja u Partešu

Osmisliti inicijative koje se oslanjaju na turizam na istočnom Kosovu koje su odgovarajuće za lokalni nivo i održive

- Identifikovati prirodne i kulturne atrakcije u opštini Parteš koje će biti uključene u regionalni plan
- Uložiti u primerke proizvoda kulture zasnovane na običajima lokalnog kulturnog nasleđa
- Podržati inicijative malih i srednjih preduzeća (MSP), uključujući i pansione
- Razviti Parteš kao agroturističku destinaciju

Razvoj agroturizma

Ponuditi jedinstveno iskustvo u seoskim domaćinstvima i uživanje u raznovrsnim i brojnim domaćim proizvodima i specijalitetima

Akcija: Sprovesti istraživanje o poljoprivrednoj proizvodnji kao potencijalu za razvoj agroturizma; konsultativni sastanci (kampanje) sa lokalnim stanovništvom kako bi se podstakla promocija specifičnih poljoprivrednih proizvoda, tradicionalne hrane i usluga smeštaja u uređenim uslovima

Partneri: opštinske vlasti, lokalno stanovništvo, poslovni sektor, NVO, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i ruralnog razvoja (MPŠRR)

Opština Ranilug

Opština Ranilug se nalazi na istočnom Kosovu. Proteže se na površini od 77,62 km² i uključuje grad Ranilug i 12 sela. Ukupno ima 3.866 stanovnika među kojima su Srbi (95,4%), Albanci (4,2%) i ostali (0,2%).

Privreda opštine Ranilug se uglavnom zasniva na proizvodnji mlečnih proizvoda (mleka i sira) i malim preduzećima.

Materijalno nasleđe

- N/A

Prirodno nasleđe

- N/A

Nematerijalno nasleđe

- N/A

Preporučene prioritete akcije koje daju svoj doprinos Regionalnom planu i programu

Podizanje svesti i podsticanje vrednovanja nasleđa na istočnom Kosovu

- Organizovati šetnje po okolini/mestima gde postoji nasleđe kako bi se povećala svest lokalnog stanovništva i oni koji tu žive upoznali sa različitim konceptima nasleđa kao i sa životom u samoj zajednici
- Podrška školskim aktivnostima usmerenim ka podizanju svesti u opštini
- Organizovati kampanje koje podižu svest o značaju poljoprivrede za razvoj turizma

Preduzeti neophodne mere kako bi se zaštitilo nasleđe na istočnom Kosovu

- Istražiti i identifikovati tradicionalne običaje, prirodno nasleđe i uređene predele u Ranilugu
- Napraviti mapu za sva graditeljska, pokretna, nematerijalna i prirodna dobra sa relevantnim informacijama i redovno slati nove informacije centralnim vlastima
- Sastaviti spisak građevina pod rizikom u opštini i izvestiti RCKN za region Gnjilana i relevantne opštinske organe zadužene za kulturu i životnu sredinu

Izraditi i podsticati detaljnu ocenu, integrisani projekat i planiranje u okviru dobrog Plana za upravljanje nasleđem na istočnom Kosovu

- Utvrditi neophodne standarde za turističke usluge i obezbediti obuku za pružaoce usluga na lokalnom nivou
- Napraviti jasnu i ažuriranu mapu turizma koji se oslanja na nasleđe sa svom imovinom koja je spremna za posetioce
- Redovno ažurirati regionalni veb-sajt kako bi i drugi bili informisani o najavljenim događajima
- Obezbediti doprinos za godišnji regionalni izveštaj na temu „Naše zajedničko nasleđe“ na istočnom Kosovu
- Obezbediti odgovarajuće označavanje za lokalitete koje su spremne za turizam

- Testirati kulturne proizvode i marketinške stilove u regionu, svako u okviru svoje delatnosti
- Voditi računa o tome da inicijative koje se oslanjaju na nasleđe budu raznovrsne, inkluzivne i upečatljive kako bi privukle članove zajednice i posetioce

Razviti i koordinisati odgovarajuće prakse za upravljanje i brigu o nasleđu na istočnom Kosovu

- Organizovati izgradnju kapaciteta za unapređenje veština za upravljanje nasleđem, uključujući i onih za lokalne vodiče
- Učestvovati u redovnim sastancima/forumima kako bi se podelile informacije o napretku i dobile informacije o regionalnom programu
- Poslati brošure i promotivni materijal napravljen na lokalnom nivou PNR koordinatoru

Osmisliti inicijative koje se oslanjaju na turizam na istočnom Kosovu koje su odgovarajuće za lokalni nivo i održive

- Identifikovati prirodne i kulturne atrakcije u opštini Ranilug koje će biti uključene u regionalni plan
- Uložiti u primerke proizvoda kulture zasnovane na običajima lokalnog kulturnog nasleđa
- Podržati inicijative malih i srednjih preduzeća (MSP), uključujući i pansione
- Razviti Ranilug kao turističku destinaciju

Program o tradicionalnim manifestacijama

Festivali: Manifestacije „Morava se u pesmu uliva” organizuje se početkom maja u Ranilugu i Vidovdanske igre u junu u Ropotovu jesu važni događaji za lokalne zajednice. Ako se ove kulturne atrakcije uvrste u regionalnu mapu kulturnih događaja, to bi moglo da doprinese razvoju seoskog turizma u ovoj oblasti.

Akcija: Inicijative za uključivanje festivalskih dana u kulturnu turističku mapu regiona; osmisliti program za promociju manifestacija, kao i za pružanje odgovarajućih turističkih usluga i stimulacija lokalnog stanovništva da učestvuje

Partneri: opštinske vlasti, NVO, lokalne zainteresovane strane, poslovni sektor, turističke agencije

Opština Štrpce

Opština Štrpce se nalazi u jugoistočnom delu Kosova. Proteže se na otprilike 247 km² i obuhvata grad Štrpce i 16 sela. Ukupno ima 6.949 stanovnika. Etnički sastav je sledeći: Srbi (54%), Albanci (45%) Romi (0,34%), Bošnjaci, Aškalije i ostali (0,14%).

Privreda opštine Štrpce većinom se zasniva na poljoprivredi (uglavnom proizvodnja malina), turizmu i malim preduzećima.

Materijalno nasleđe

- Crkva Sv. Nikole, grad Štrpce (19. vek)

Prirodno nasleđe

- Nacionalni park Šara
- Kompleks/skijalište Brezovica
- Jezera Livadica i Jažince

Nematerijalno nasleđe

- N/A

Preporučene prioritete akcije koje daju svoj doprinos Regionalnom planu i programu

Podizanje svesti i podsticanje vrednovanja nasleđa na istočnom Kosovu

- Organizovati šetnje po okolini/mestima gde postoji nasleđe kako bi se povećala svest lokalnog stanovništva i oni koji tu žive upoznali sa različitim konceptima nasleđa kao i sa životom u samoj zajednici
- Podrška školskim aktivnostima usmerenim ka podizanju svesti u opštini
- Organizovati kampanje koje podižu svest o značaju zajedničkih inicijativa i akcija različitih etničkih grupa za ekonomski razvoj pomoću nasleđa

Preduzeti neophodne mere kako bi se zaštitilo nasleđe na istočnom Kosovu

- Istražiti i identifikovati tradicionalne običaje, prirodno nasleđe i uređene predele u Štrpcu kako bi se oni dokumentovali u skladu sa smernicama
- Napraviti mapu za sva graditeljska, pokretna, nematerijalna i prirodna dobra sa relevantnim informacijama i redovno slati nove informacije centralnim vlastima
- Sastaviti spisak građevina pod rizikom u opštini i izvestiti RCKN za region Gnjilana i relevantne opštinske organe zadužene za kulturu i životnu sredinu

Izraditi i podsticati detaljnu ocenu, integrisani projekat i planiranje u okviru dobrog Plana za upravljanje nasleđem na istočnom Kosovu

- Utvrditi neophodne standarde za turističke usluge i obezbediti obuku za pružaoce usluga na lokalnom nivou
- Napraviti jasnu i ažuriranu mapu turizma koji se oslanja na nasleđe sa svim dobrima koja su spremna za posetioce
- Redovno ažurirati regionalni veb-sajt kako bi i drugi bili informisani o najavljenim događajima

- Obezbediti doprinos za godišnji regionalni izveštaj na temu „Naše zajedničko nasleđe“ na istočnom Kosovu
- Obezbediti odgovarajuće označavanje za lokacije koje su spremne za turizam
- Testirati kulturne proizvode i marketinške stilove u regionu, svako u okviru svoje delatnosti
- Voditi računa o tome da inicijative koje se oslanjaju na nasleđe budu raznovrsne, inkluzivne i upečatljive kako bi privukle članove zajednice i posetioce

Razviti i koordinisati odgovarajuće prakse za upravljanje i brigu o nasleđu na istočnom Kosovu

- Organizovati izgradnju kapaciteta za unapređenje veština za upravljanje nasleđem, uključujući i onih za lokalne vodiče
- Učestvovati u redovnim sastancima/forumima kako bi se podelile informacije o napretku i dobile informacije o regionalnom programu
- Poslati brošure i promotivni materijal napravljen na lokalnom nivou PNR koordinatoru

Osmisliti inicijative koje se oslanjaju na turizam na istočnom Kosovu koje su odgovarajuće za lokalni nivo i održive

- Identifikovati prirodne i kulturne atrakcije u opštini Štrpce koje će biti uključene u regionalni plan
- Uložiti u primerke proizvoda kulture zasnovane na običajima lokalnog kulturnog nasleđa
- Podržati inicijative malih i srednjih preduzeća (MSP), uključujući i pansione
- Razviti Štrpce kao turističku destinaciju sa zimskim i letnjim sportovima u kombinaciji sa turama za sakupljanje bilja

Planinski turizam i sakupljanje bilja

Povoljan geografski položaj skijališta Brezovica, koje se nalazi na teritoriji Nacionalnog parka Šara i padine povoljne za zimske sportove, omogućile su mu da postane jedan od najvećih turističkih centara na Kosovu. Raznolikost endemskog bilja na Šar-planini takođe je prepoznata kao važan resurs za razvoj. Uz pomoć ovih prirodnih resursa, kuhinja na Kosovu bi mogla da se obogati kreativnim gastronomskim elementima i da se ponude raznovrsni proizvodi. Trebalo bi istražiti mogućnosti za pravljenje staza po prirodi po kojima bi moglo da se pešači, vozi bicikl ili šetati na snegu, u saradnji sa ostalim regionima.

Akcija: Povezati aktivnosti koje sprovode organi vlasti kako bi dodatno izgradili skijalište Brezovica radi rekreacije, kao i razvoj pansioniskih usluga u ruralnim naseljima i program sa akcionim planom za prikupljanje lekovitog bilja i divljeg voća

Partneri: opštinske vlasti, lokalno stanovništvo, poslovni sektor, turističke agencije, lokalne NVO

Opština Štimlje

Opština Štimlje se nalazi na jugoistoku Kosova. Prostire se na površini od oko 134 km² i uključuje grad Štimlje i 22 sela. Po popisu stanovništva i domaćinstava obavljenom na Kosovu 2011. godine, ova opština ima ukupno 27.342 stanovnika. Većinsko stanovništvo su Albanci (96,7%), Aškalije (2,7%) i ostali u koje spadaju Srbi, Romi, Bošnjaci, Goranci i Turci (0,6%). Privreda ove opštine se uglavnom zasniva na poljoprivredi, a ima i nekih 720 registrovanih aktivnih privatnih preduzeća.

Materijalno nasleđe

- Kula porodice Fejzulahu, selo Vojnovce (19. vek)
- Džamija u selu Vojnovce (19. vek)
- Džamija u Štimlju (17. vek)
- Džamija u selu Račak (20. vek)
- Džamija u selu Petraštica (20. vek)
- Džamija u selu Đurkovce (20. vek)
- Ruševine crkve u Račku (srednji vek)
- Ruševine crkve u Petrovu (srednji vek)

Prirodno nasleđe

- Džem Osmanijev izvor u selu Račak

Nematerijalno nasleđe

- N/A

Preporučene prioritete akcije koje daju svoj doprinos Regionalnom planu i programu

Podizanje svesti i podsticanje vrednovanja nasleđa na istočnom Kosovu

- Organizovati šetnje po okolini/mestima gde postoji nasleđe kako bi se povećala svest lokalnog stanovništva i oni koji tu žive upoznali sa različitim konceptima nasleđa kao i sa životom u samoj zajednici
- Podrška školskim aktivnostima usmerenim ka podizanju svesti u opštini
- Iskoristiti regionalni logo za brendiranje
- Organizovati redovno prikupljanje otpada i podići svest o značaju čiste životne sredine

Preduzeti neophodne mere kako bi se zaštitilo nasleđe na istočnom Kosovu

- Istražiti i identifikovati tradicionalne običaje, prirodno nasleđe i uređene pejzaže u Štimlju kako bi se oni dokumentovali u skladu sa smernicama
- Napraviti mapu za sva graditeljska, pokretna, nematerijalna i prirodna dobra sa relevantnim informacijama i redovno slati nove informacije centralnim vlastima
- Sastaviti spisak građevina pod rizikom u opštini i izvestiti RCKN za region Gnjilana i relevantne opštinske organe zadužene za kulturu i životnu sredinu

Izraditi i podsticati detaljnu ocenu, integrisani projekat i planiranje u okviru dobrog Plana za upravljanje nasleđem na istočnom Kosovu

- Utvrditi neophodne standarde za turističke usluge i obezbediti obuku za pružaoce usluga na lokalnom nivou
- Napraviti jasnu i ažuriranu mapu turizma koji se oslanja na nasleđe sa svom imovinom koja je spremna za posetioce
- Redovno ažurirati regionalni veb-sajt kako bi i drugi bili informisani o najavljenim događajima
- Obezbediti doprinos za godišnji regionalni izveštaj na temu „Naše zajedničko nasleđe“ na istočnom Kosovu
- Obezbediti odgovarajuće označavanje za lokacije koje su spremne za turizam
- Testirati kulturne proizvode i marketinške stilove u regionu, svako u okviru svoje delatnosti
- Voditi računa o tome da inicijative koje se oslanjaju na nasleđe budu raznovrsne, inkluzivne i upečatljive kako bi privukle članove zajednice i posetioce

Razviti i koordinisati odgovarajuće prakse za upravljanje i brigu o nasleđu na istočnom Kosovu

- Organizovati izgradnju kapaciteta za unapređenje veština za upravljanje nasleđem, uključujući i onih za lokalne vodiče
- Učestvovati u redovnim sastancima/forumima kako bi se podelile informacije o napretku i dobile informacije o regionalnom programu
- Poslati brošure i promotivni materijal napravljen na lokalnom nivou PNR koordinatoru

Osmisliti inicijative koje se oslanjaju na turizam na istočnom Kosovu koje su odgovarajuće za lokalni nivo i održive

- Identifikovati prirodne i kulturne atrakcije u opštini Štimlje koje će biti uključene u regionalni plan
- Uložiti u primerke proizvoda kulture zasnovane na običajima lokalnog kulturnog nasleđa
- Dodatno proučiti poljoprivredne proizvode i šanse u ovom kraju, napraviti opštu strategiju za region
- Razviti Štimlje kao destinaciju za seoski turizam uz rekreativne aktivnosti povezane sa drugim opštinama u regionu

Agrobiznis i kreativne industrije

U opštini Štimlje se u poslednje vreme odvijaju akcije u vezi sa otvaranjem centra za agrobiznis u saradnji sa drugim opštinama. Budući da je poljoprivreda nešto što je zajednici veoma blisko, moguće je napraviti kombinaciju poljoprivrednih proizvoda i kreativnih i kulturnih manifestacija. Na regionalnom nivou, njihovi naponi bi mogli da se udruže sa onima u opštinama Vitina i Parteš u kojima bi mogli da se uvedu programi pomoću kojih bi se unapredile aktivnosti koje se ne odnose samo na proizvodne i otkupne centre već bi se uskladili i sa preporukama iz plana za nasleđe.

Akcija: Kontaktirati centar za agrobiznis i lokalne proizvođače. Tražiti načine da posetioci učestvuju u procesima proizvodnje i degustacije u atraktivnom okruženju. Sarađivati sa pomenu-tim opštinama kako bi se bolje uskladilo učešće u regionalnom programu

Partneri: lokalni poljoprivrednici, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i ruralnog razvoja, Centar za agrobiznis, opštine Štimlje, Vitina i Parteš

Opština Vitina

Opština Vitina se nalazi na jugoistoku Kosova. Proteže se na površini od oko 276 km² i uključuje grad Vitinu i 38 sela. Po popisu stanovništva i domaćinstava obavljenom na Kosovu (2011) ova opština ima ukupno 46.987 stanovnika među kojima su Albanci (99,3%), Srbi (0,24%), Bošnjaci (0,05%), Aškalijske (0,02%), Romi (0,02%) i ostali (0,20%).

Privreda opštine Vitina uglavnom se zasniva na poljoprivredi i malim trgovinskim radnjama.

Materijalno nasleđe

- Arheološko nalazište Verbane, selo Verbane (rimski period)
- Manastir Binac, selo Buzovik (14. vek)
- Džamija u Gornjoj Slatini (20. vek)
- Prva albanska škola na Kosovu – Crkva Sv. Đorđa, selo Gornja Stubla (19. vek)

Prirodno nasleđe

- Izvor reke Morave

Nematerijalno nasleđe

- N/A

Preporučene prioritetne akcije koje daju svoj doprinos Regionalnom planu i programu

Podizanje svesti i podsticanje vrednovanja nasleđa na istočnom Kosovu

- Organizovati šetnje po okolini/mestima gde postoji nasleđe kako bi se povećala svest lokalnog stanovništva i oni koji tu žive upoznali sa različitim konceptima nasleđa kao i sa životom u samoj zajednici
- Podrška školskim aktivnostima usmerenim ka podizanju svesti u opštini
- Organizovati kampanje koje podižu svest o značaju zajedničkih inicijativa i akcija različitih etničkih grupa za ekonomski razvoj pomoću nasleđa

Preduzeti neophodne mere kako bi se zaštitilo nasleđe na istočnom Kosovu

- Istražiti i identifikovati tradicionalne običaje, prirodno nasleđe i uređene predele u Vitini
- Napraviti mapu za sva graditeljska, pokretna, nematerijalna i prirodna dobra sa relevantnim informacijama i redovno slati nove informacije centralnim vlastima
- Sastaviti spisak građevina pod rizikom u opštini i izvestiti RCKN za region Uroševca i relevantne opštinske organe zadužene za kulturu i životnu sredinu
-

Izraditi i podsticati detaljnu ocenu, integrirani projekat i planiranje u okviru dobrog Plana za upravljanje nasleđem na istočnom Kosovu

- Utvrditi neophodne standarde za turističke usluge i obezbediti obuku za pružaoce usluga na lokalnom nivou
- Napraviti jasnu i ažuriranu mapu turizma koji se oslanja na nasleđe sa svim dobrima koja su spremna za posetioce

- Redovno ažurirati regionalni veb-sajt kako bi i drugi bili informisani o najavljenim događajima
- Obezbediti doprinos za godišnji regionalni izveštaj na temu „Naše zajedničko nasleđe“ na istočnom Kosovu
- Obezbediti odgovarajuće označavanje za lokalitete koje su spremne za turizam
- Testirati kulturne proizvode i marketinške stilove u regionu, svako u okviru svoje delatnosti
- Voditi računa o tome da inicijative koje se oslanjaju na nasleđe budu raznovrsne, inkluzivne i upečatljive kako bi privukle članove zajednice i posetioce

Razviti i koordinisati odgovarajuće prakse za upravljanje i brigu o nasleđu na istočnom Kosovu

- Organizovati izgradnju kapaciteta za unapređenje veština za upravljanje nasleđem, uključujući i onih za lokalne vodiče
- Učestvovati u redovnim sastancima/forumima kako bi se podelile informacije o napretku i dobile informacije o regionalnom programu
- Poslati brošure i promotivni materijal napravljen na lokalnom nivou PNR koordinatoru

Osmisliti inicijative koje se oslanjaju na turizam na istočnom Kosovu koje su odgovarajuće za lokalni nivo i održive

- Identifikovati prirodne i kulturne atrakcije u opštini Vitina koje će biti uključene u regionalni plan
- Uložiti u primerke proizvoda kulture zasnovane na običajima lokalnog kulturnog nasleđa
- Podržati inicijative malih i srednjih preduzeća (MSP), uključujući i pansione
- Razviti Vitinu kao destinaciju za seoski turizam uz ostale rekreativne aktivnosti povezane sa drugim opštinama u regionu

Razvoj seoskog turizma i poljoprivrednih proizvoda – veza između aktivnosti predloženih za opštine Đeneral Janković i Kačanik

Promocija turizma u ovoj opštini kroz poljoprivredne proizvode i tradicionalnu hranu može da se ponudi tokom turističkog obilaska koji povezuje teritorije triju opština.

Akcija: Istraživanje/procena kapaciteta da se agrobiznis uključi u turističku ponudu predloženu za dve opštine; zajednice u ovim opštinama treba da učestvuju u konsultativnim sastancima/forumima na kojima bi se osmislila strategija za zajednički nastup na tržištu, u kontekstu razvoja turizma

Partneri: predstavnici zajednica u ove tri opštine, poslovni sektor, opštinske vlasti, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i ruralnog razvoja (MAFRD), NVO

08

Okolina banje Klokot

SPROVOĐENJE PLANA ZA NASLEĐE – NAPREDAK

Tekuće sprovođenje Regionalnog plana za nasleđe najvažniji je deo procesa, a aktivno učešće lokalnih zainteresovanih strana igraće ključnu ulogu u njegovoj efikasnosti.

Budući da je proces Plana za nasleđe testiran i da se pokazalo da uspešno funkcioniše u zapadnom delu Kosova, veza između regiona, posebno razmatranje najboljih praksi u zapadnom delu Kosova, od presudne je važnosti za sprovođenje. Pored toga, postoji nada da će profesionalni odnosi koji su uspostavljeni između Irskog veća za nasleđe, Regionalnog parka prirode Vosges na severu Francuske i Balkanske fondacije za nasleđe u Bugarskoj možda biti od pomoći u narednom periodu kada je reč o stručnoj razmeni tokom faze sprovođenja. Isto tako, zemlje koje učestvuju u Regionalnom programu - PPLR Saveta Evrope ostaju deo mreže koja omogućuje razmenu između tekućih projekata.

Da bise ostvarila koordinacija Programa za nasleđe i raznolikost (PNR) za svaki region je odabran po jedan koordinator. Oni omogućuju, koordinišu i prate sprovođenje Plana za nasleđe koji daje moguće regionalne inicijative uz doprinos nadležnih opština. Stoga, PNR koordinator, uz podršku opština, institucija i zajednica, radi za dobrobit celokupnog regiona. Stalna izgradnja kapaciteta i neprestano unapređenje znanja i veština u ovoj oblasti od presudne su važnosti za proces sprovođenja. PNR koordinator vodi računa o proceni potreba za izgradnju kapaciteta i rešava ih podstičući veze i neprestani dijalog između jedinica i zajednica. Dok Plan za nasleđe

i njegove preporučene akcije imaju savetodavnu funkciju, promocija i sugestije u vezi kulturnog i prirodnog nasleđa u osmišljavanju inicijativa koje se oslanjaju na nasleđe mogu da variraju u odnosu na sredstva i spremnost opština koje u njima učestvuju. Ovaj početni plan igra važnu ulogu u zbližavanju opština i zajednica u regionu oko zajedničke vizije koju svi dele, koja će postepeno postati sastavni deo lokalnih struktura.

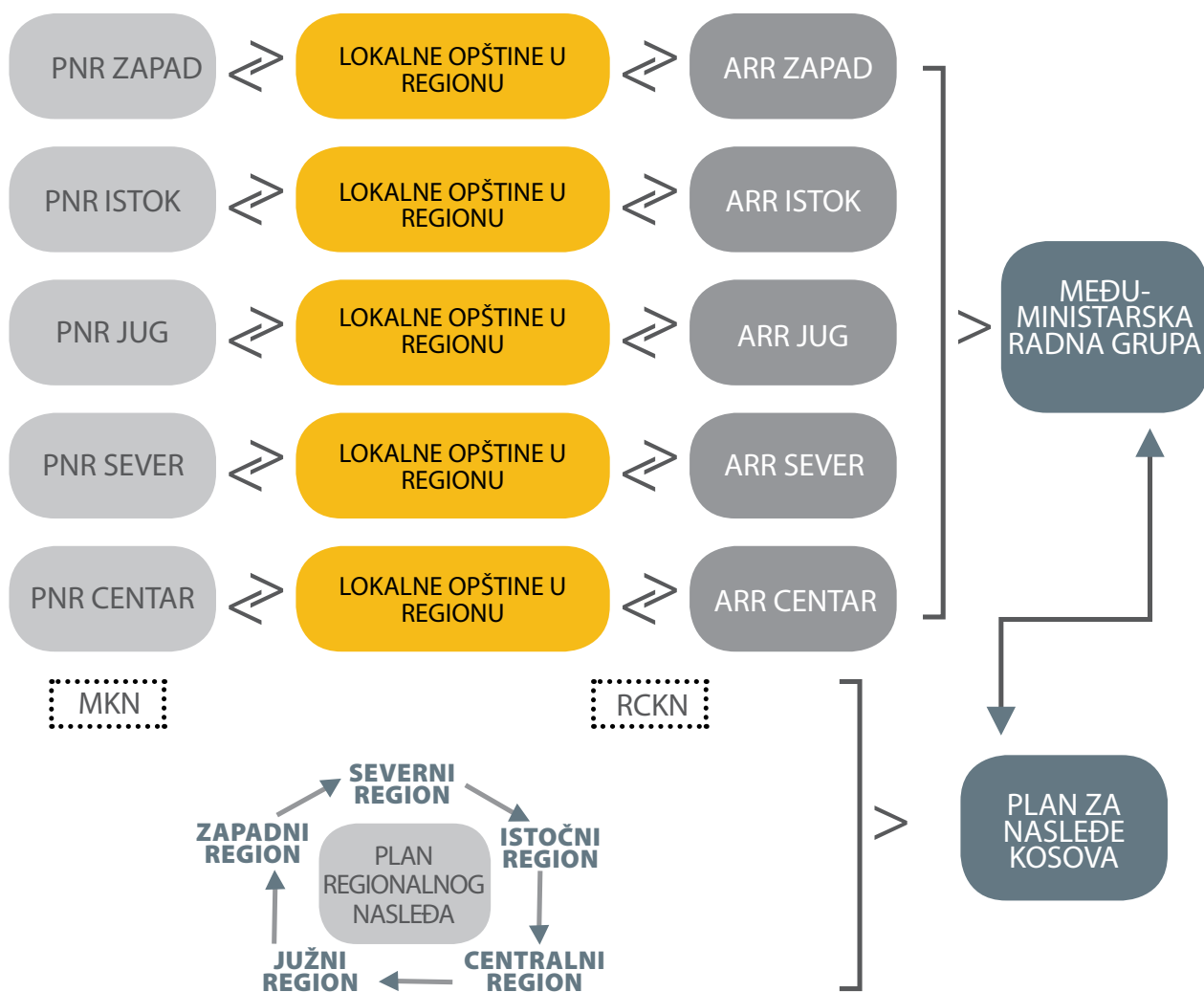
“

Tekuće sprovođenje Regionalnog plana za nasleđe najvažniji je deo procesa, a aktivno učešće lokalnih zainteresovanih strana igraće ključnu ulogu u njegovoj efikasnosti.

”

Od ovog trenutka nadalje, Plan za nasleđe podstiče jedan dinamični proces u kome će sve zainteresovane strane delovati u duhu solidarnosti i sinergije kako bi doprineli svojim regionalnim ciljevima u njihovim opštinama i unapredili njihovo angažovanje u drugim opštinama kako bi od ovog procesa imali koristi na najpozitivniji mogući način. Razmere te koristi protežu se van granica finansijskih sredstava i uključuju praćenje demokratskog učešća svih zajednica u procesu razvoja i unapređenju kvaliteta života i životne sredine.

PROGRAM NASLEĐA I RAZNOLIKOSTI (PNR) I NJEGOVE VEZE SA MZN I MMRG

Na gornjem grafičkom prikazu naznačene su glavne teme. U idealnoj situaciji, predviđeno je da PNR koordinatora finansiraju opštine učesnice u programu u svojim regionima (na osnovu Memoranduma o razumevanju koji će biti potpisan, kao što je već urađeno u zapadnom delu Kosova). Oni svoj rad treba da obavljaju imajući u vidu sledećih pet tema:

- Istraživanje,
- Promocija,
- Inovativne akcije,
- Stručno usavršavanje,
- Podrška izradi strategije i Plana za nasleđe.

Ovo su neki od predloženih koraka:

1. Program za nasleđe i raznolikost: koordinatori će biti određeni za svaki od regiona i rukovodiće se istim zajedničkim priručnikom.
2. Uzorni regionalni zajednički programi kao što su Kulturne maršrute (koje se već sprovode u okviru PKRK na zapadu, zajedno sa ostalim inicijativama) iniciraće se od strane koordinatora za PNR u ostalim regionima.
3. Godišnje okupljanje koordinatora PNR-a zajedno sa MKN i MORG.
4. Godišnji izveštaj – Naše zajedničko nasleđe: pregled takvog izveštaja civilnog društva praviće se svake godine kao ključni rezultat procesa plana za nasleđe, u cilju promocije i praćenja njegovog napretka.
5. Planovi za periodičnu reviziju Regionalnih planova za nasleđe (revidiraće se i naknadno ažurirati na svake 3 godine)
6. Lokalne zainteresovane grupe i MKN i MORG, u skladu sa smernicama PNR koordinatora na vreme će napraviti Plan za nasleđa Kosova.
7. Lokalne zainteresovane grupe i MKN i MORG, u skladu sa smernicama PNR koordinatora na vreme će napraviti Izveštaj o Planu za nasleđe Kosova.

Ovo je okvirni scenario. Proces plana za nasleđe je jedan samoregenerišući, ali i dinamičan proces koji će odgovarati na nivo interesovanja, uključenosti i posvećenosti zajednice. Vlasništvo nad ovim procesom će, tokom sledeće godine, preći na lokalne zainteresovane strane i oni će ga s vremenom unaprediti i prilagoditi budućim scenarijima.

Dugoročna strategija

Budući da su Planovi za nasleđe predstavljeni u četiri preostala regiona na Kosovu, danas svih pet regiona – zapad, jug, istok, sever i centar – imaju regionalne planove. Uz pomoć metodologije, alata i primera programa, koji su nastali u okviru PKRK projekta, kao i uspostavljanje koordinatora Programa za nasleđe i raznolikost, uveden je dugoročni model rada.

Iako se Plan za nasleđe odnosi na ceo južni region Kosova, uspostavljanje veze na opštinskom, regionalnom i centralnom nivou jeste od presudne važnosti za delotvoran i efikasan period sprovođenja. U tom smislu, bliska saradnja između Međuministarske radne grupe ², Mreže zajednica za nasleđe i PNR koordinatora u pet regiona obezbediće integritet procesa i doprineti izradi Plana za nasleđe Kosova.

² Ministarstvo kulture, omladine i sporta, Ministarstvo za zaštitu životne sredine i prostorno planiranje, Ministarstvo za obrazovanje, nauku i tehnologiju, Ministarstvo za poljoprivredu, šumarstvo i ruralni razvoj, Ministarstvo trgovine i privrede (Sekretarijat za turizam), Ministarstvo za lokalnu samoupravu i upravu

Odabrane reference i izvori

V.Aliu , F.Drançolli.,N.J.Haliti. i A.Zeneli., „Trashëgimia e evidentuar e Kosovës/Evidentirani spomenic na Kosovu/Evidences Monuments of Kosovo“, Ministarstvo kulture, omladine i sporta, Priština 2005.

Archaeological Guide of Kosovo (Arheološki vodič Kosova), Priština, 2012 (MKOS publikacija)

Database of the MCYS (Baza podataka (MKOS), 2014 (http://dtk.rks-gov.net/tkk_hyrje_en.aspx),

Draft analysis conducted by Cultural Heritage without Borders in the framework of Local Cultural Heritage Plans Program (Nacrt analize koju je sproveo Kulturno nasleđe bez granica u okviru Programa lokalnih planova za nasleđe), Kosovo, 2014.

Dr. F. Drançolli, Trashëgimia monumentalenë Kosovë, Prishtinë, 2011

EU CARDS programme for Kosovo (2009). „Sustainable Forest Management for Kosovo-Technical Report: Preliminary Identification of Natura 2000 sites in Kosovo“ (Održivo upravljanje šumama na Kosovu – tehnički izveštaj: Preliminarna identifikacija 2000 prirodnih lokacija na Kosovu) Prishtinë/Priština

Government of Ireland, National Heritage Plan (Vlada Irske, Nacionalni nasleđa), 2002

GTZ on behalf of Department of Tourism, Ministry for Trade & Industry

Tourism Strategy Kosovo 2010-2020, Ministry of Trade & Industry GTZ u ime Sekretarijata za turizam, Ministarstva trgovine i industrije, Turistička strategija za Kosovo 2010-2020), Prishtinë/Priština, 2010

Heritage Council in association with South Dublin County Council, Heritage Plan 2010–2015/ Plean Oidhreachtá, Contae Atha Cliath Theas 2010-2015 (Savet za nasleđe u saradnji sa Save-tom za Južni dablinski okrug, Plan nasleđa 2010-2015), Dublin, 2010

Irish Heritage Council, A Methodology for Local Authority Heritage Officers on the Preparation of County/City Heritage Plans (Savet za nasleđe Irske, Metodologija za lokalne kancelarije za nasleđe za pripremu okružnih/gradskih planova za nasleđe), jul 2013

Note: the methodology and examples of Irish heritage plans may be downloaded from the Heritage Council website - <http://www.heritagecouncil.ie/home/>

(Napomena: metodologija i primeri irskih planova za nasleđe mogu se preuzeti sa veb-sajta Saveta za nasleđe <http://www.heritagecouncil.ie/home/>)

M. Qafleshi, Opoja and Gora through the Centuries, Institute of Albanology (Opoja i Gora kroz vekove, Institut za albanologiju), Priština, 2011

Mr.Sc.F. Dolli, Arkitektura tradicionale – popullore e Kosovës/Traditional Popular Architecture of Kosovo (Catalogue of heritage scientific exhibition – Kosova 2001) (Tradicionalna narodna arhitektura Kosova (Katalog nasleđa za naučnu izložbu – Kosovo 2001)

OSCE Mission in Kosovo Factsheet 2014, Municipal profiles March 2014 (Brošura misije OEBS-a na Kosovu 2014, Profili opština, mart 2014)

Portraits of Historic Districts in Kosovo and the Balkan Region, 2011 (CHwB publication) (Portreti istorijskih četvrti na Kosovu i u regionu Balkana, 2011 (Publikacija KNbG)

Invest in Partesh/Parteš, USAID & IPAK (http://www.invest-ks.org/repository/docs/Invest_in_Partesh_534246.pdf) ;

Invest in Ranillug/Ranilug, USAID & IPAK (http://www.invest-ks.org/repository/docs/Invest_in_Ranillug_503912.pdf) ;

S. Petković, Zidno slikarstvo na području Pečke patrijaršije 1557-1614, Novi Sad 1965, (na srpskom, ćirilica)

Municipality of Ferizaj/Uroševac, Local Development Strategy, March 2009;

Municipality of Kllokot/Klokot, Urban Development Plan, June 2012;

Regional Development Strategy for the Economic – Region East;

Shaban Çupi & Isa Shkreta, Cultural Heritage of Hani i Elezit/Đjeneral Jankovic, 2013

V. Đurić, Vizantijske freske u Jugoslaviji, Beograd 1975 (na srpskom, ćirilica)

PRILOZI

Prilog 1 – Pilot akcije

Godine 2014, u okviru integrativnog pristupa, i kao dodatak istraživanju graditeljskog kulturnog nasleđa i prirodnog nasleđa, istraživani su običaji nematerijalnog nasleđa koji su navedeni u nastavku teksta. To je bio najbitniji deo faze integrativnog rada na terenu i izveštaja studije izvodljivosti kojim je obezbeđena dobra platforma za razvoj Regionalnih planova za nasleđe. Nematerijalno nasleđe koje je popisano identifikovano je i priznato kao nasleđe koje ima vrednost za zajednice, i predstavlja primerke bogatog i raznolikog nasleđa regiona. Nastavkom rada u okviru Plana za nasleđe na listi će se progresivno, u fazama, dodavati novi elementi.

U periodu iz od avgusta do oktobra 2014, u sva četiri regiona sprovedene su pilot akcije o običajima nematerijalnog nasleđa, uz podsticanje aktivnog učešća zajednice. Tim pilot akcijama su lokalnim zainteresovanim stranama predstavljeni različiti elementi nematerijalnog nasleđa, čime je svaki region postao veoma karakterističan i jedinstven, sa mogućnošću da se istovremeno i međusobno dopunjuju.

- U pilot akcije u istočnom regionu spadale su sledeće akcije:
  - Dani nematerijalnog nasleđa na kojima su predstavljeni:
  - Tradicionalno izvođenje karadačkih igara u Gnjilanu
  - Tradicionalna hrana kačamak i ašure u Uroševcu

Tradicionalno izvođenje karadačkih igara

Igre iz regiona Karadak predstavljaju tradicionalna izvorna kola, nastala kao rezultat specifičnih političkih, ekonomskih i društvenih okolnosti istočnog regiona Kosova, poznatog i kao Dolina Pomoravlja. To su posebni plesovi albanskog govornog područja, gde je glavna karakteristika ekspresivnost plesača i emocije, gotovo na nivou pozorišne predstave.

Ove igre su se razvile kao rezultat političkih, ekonomskih i društvenih prilika u ovom region, i koriste se za izražavanje težnji za slobodom kao i hrabrosti ove zajednice. Pored tih poruka o slobodi i hrabrosti, u završnici ovog plesa izražava se dinamika oslobođenja ili eksplozija radosti, sreće i slobode. Instrumenti koji se koriste tokom plesova su bubnjevi, zurle (tradicionalni drveni duvački instrument) i ponekad čiftelija (tradicionalni žičani instrument). Postoje tri glavne vrste karadačkih igara: muška kola – u kojima se igrači međusobno drže za pojas, kola hrabrosti – u kojima se igrači međusobno drže za ramena, i lirski kola – u kojima se igrači međusobno drže za ruke.

Karadačke igre je događaj (pilot akcija) koji je proslavljen u gradu Gnjilane 24. oktobra 2014. godine uz učešće 30 dece školskog uzrasta koja su ove tradicionalne igre predstavile zajedno sa profesionalnom plesnom trupom nakon jednonedeljne obuke.

Tradicionalna hrana kačamak i ašure

Pilot akcija u Uroševcu održala se u Nikinom mlinu sa fokusom na predstavljanju i posluživanju lokalnih tradicionalnih jela. Dva čuvena lokalna jela (kačamak i ašure) pripremili su lokalni majstori na licu mesta, pokazujući proces njihove pripreme korak po korak. Učesnici su imali prilike da probaju kačamak i ašure dok su posmatrali lokalnu plesnu grupu koja je izvodila tradicionalne igre.

Prilog 2 – Članovi radnih grupa

Glavni partneri

- Ministarstvo kulture, omladine i sporta
- Regionalni centar za kulturno nasleđe u Gnjilanu
- Regionalni centar za kulturno nasleđe u Uroševcu
- NVO Kulturno nasleđe bez granica (KNbG)

Članovi Regionalne radne grupe (istočni region)

Artan Hodža, Direktor RCKN za region Gnjilana
Nedžat Šahini, Direktor RCKN za region Uroševca
Faton Krasnići, Sekretarijat za kulturu, omladinu i sport, opština Kamenica
Ismet Sejdiu, Sekretarijat za kulturu, omladinu i sport, opština Vitina
Veton Nevzati, Sekretarijat za kulturu, omladinu i sport, opština Gnjilane
Zvonimir Vasić, Sekretarijat za obrazovanje i kulturu opština Ranilug
Momčilo Stojković, Sekretarijat za zdravlje, obrazovanje, kulturu, omladinu i sport Klokot
Emruš Azemi, NVO Elita, opština Vitina
Sadik Imeri, Sekretarijat za obrazovanje i kulturu, opština Štrpce
Agon Zhinipotoku, Sekretarijat za kulturu, omladinu i sport, opština Uroševac

Članovi međuopštinske radne grupe (Vitina i Klokot)

Musa Ferizi, RCKN Gnjilane
Ismet Sejdiu, Sekretarijat za kulturu, opština Vitina
Melihate Osmani, NVO Legjenda, Vitina
Adem Murati, nastavnik istorije, Vitina
Muharem Bećiri, lokalni zanatlija, Vitina
Zvezdan Simić, Sekretarijat za kulturu, omladinu i sport, opština Klokot
Sanja Vuković, Centar za razvoj zajednice, opština Klokot
Miroslav Stolić, Novo Radio Klokot, opština Klokot

Članovi međuopštinske radne grupe (Kamenica i Ranilug)

Arsim Dermaku, Istorijski arhiv, opština Kamenica
Mefail Sadiku, Dom kulture, opština Kamenica
Faton Krasnići, Sekretarijat za kulturu, omladinu i sport, opština Kamenica
Azemine Malići, Sekretarijat za kulturu, omladinu i sport, opština Kamenica
Jadranka Ilić, Sekretarijat za kulturu, omladinu i sport, opština Kamenica
Šaban Beriša, Gimnazija „I. Kemajli“ u Kamenici
Igor Nasković, Sekretarijat za kulturu, omladinu i sport, opština Ranilug
Dragan Marković, Sekretarijat za kulturu, omladinu i sport, opština Ranilug
Aleksandar Nedeljković, Kancelarija za informacije od javnog značaja, opština Ranilug
Jelena Jovanović, predstavnik zajednice, Ranilug
Zorica Natić, Kancelarija za rodnu ravnopravnost i ljudska prava, opština Ranilug
Aca Đurić, sveštenik u Ranilugu

Članovi međuopštinske radne grupe (Uroševac i Štrpce)

Nedžad Šahini, Direktor RCKN u Uroševcu

Bedri Pajaziti, NVO Etika, Uroševac

Biljan Boškočević, Sekretarijat za urbanizam i prostorno planiranje, opština Štrpce

Ilir Bitići, Sekretarijat za kulturu, omladinu i sport, opština Uroševac

Cvetan Stojanović, Sekretarijat za kulturu, omladinu i sport, opština Štrpce

Behard Bitići, Sekretarijat za kulturu, omladinu i sport, opština Uroševac

Naime Bega, RCKN u Uroševcu

Volonteri i izvršitelji

Fatlume Guri, volonter iz zajednice

Azize Daki, volonter iz zajednice

Bajram Spahiu, volonter iz zajednice

Stručnjaci, predstavnici institucija/ovlašćenih i privatnih kompanija koje su učestvovala:

Teri O'Regan, stručnjak Saveta Evrope – Irska

Liam Skot, Irsko veće za nasleđe

Valmira Gaši, stručnjak iz MŽSPP

Fadil Bajraktari, stručnjak iz MŽSPP

Nora Arapi, PKŽK centralna tačka iz MKOS

Uragan Alija, lokalni stručnjak za analizu prikupljenih podataka

Redžep Kćiku, veb-programer

Kompanija ASHA

Prilog 3 – Metodologija izgrađena učešćem zajednica

a. Tabela

b. Studija slučaja Junik

http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/cooperation/Kosovo/Publications/Junik-Case-Study_en.pdf

c. Brošura za program Kamenje koje govori

http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/cooperation/Kosovo/Publications/Stones_en.pdf

d. Studija slučaja - Priština

<http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/cooperation/Kosovo/Publications/20130129-PristinaCS.pdf>

Prilog 4 – Kontrolna lista strateških pitanja za sprovođenje integrativnog pristupa

A. Uključenost zajednice i podizanje svesti

- Obimno neprestano prikupljanje i provera podataka u skladu sa priznatim međunarodnim standardima
- Procena lokalnih struktura, uticaja i problema kako bi se bolje razumele potrebe i želje zainteresovanih strana
- Izgradnja kapaciteta zainteresovanih strana da podignu svest na lokalnom/regionalnom nivou o problemima u vezi sa nasleđem i različitosti
- Saradnja i garancija određenog nivoa koordinacije i doslednosti u pristupu relevantnih partnera
- Promovisanje efikasnog širenja znanja zasnovanog na istraživanju i činjenicama
- Obezbeđivanje uključenosti i učešća svih zajednica i prihvatanje različitih ideja
- Planiranje i preduzimanje istovremenih aktivnosti u cilju podizanja svesti koje će na efikasan način dopreti do zajednica i organa vlasti, obavezno u skladu sa kulturom
- Obezbeđivanje strategija i resursa za lokalne kampanje za podizanje svesti koje su istovremeno i zabavne i obrazovne
- Obezbeđivanje mehanizama za ocenu uticaja

B. Zaštitne mere

- Obezbeđivanje efikasnog sprovođenja sveobuhvatnog i ažuriranog zakonodavstva u cilju zaštite nasleđa
- Korišćenje stručnog znanja o nasleđu
- Izrada odgovarajućih politika, programa i planova za upravljanje
- Neprestano pripremanje spiska i detaljno beleženje različitih kategorija kulturnog nasleđa u skladu sa kriterijumima utvrđenim u Zakonu o kulturnom nasleđu i Smernicama za popisivanje dobara kulturnog nasleđa
- Praćenje i sprovođenje projekata za konzervaciju u skladu sa utvrđenim kriterijumima i procedurama, u skladu sa razumnim zahtevima vlasnika/korisnika i sa programima i planovima lokalnih vlasti
- Imati na umu „Arheološku mapu“ regiona kako bi se mogle preduzeti preventivne akcije ako se planira izgradnja ili druge aktivnosti u oblastima gde postoje arheološke strukture
- Podrška izradi smernica kako bi se podržalo zadržavanje, integracija i unapređenje postojećeg kulturnog i prirodnog blaga
- Biti na oprezu i koristiti svaku priliku da se podstiče partnerstvo u cilju revitalizacije graditeljskog nasleđa između odgovornih institucija, lokalnih vlasti i vlasnika
- Usredsrediti se na dugoročni uticaj u izradi integrisanog pristupa održivoj i integrativnoj mreži nacionalnih parkova i rezervata

C. Planiranje i projektovanje

- Temeljna ocena sa svim zainteresovanim stranama, naročito lokalnim zajednicama
- Realistična analiza organizacionih i operativnih kapaciteta
- Veća saradnja i koordinacija između institucija, civilnog društva i lokalnih vlasti
- Sveobuhvatan Plan za upravljanje nasleđem: postavljanje prioriteta, tehnička ocena i studija izvodljivosti
- Posebno voditi računa o uključivanju marginalizovanih zajednica
- Međukulturalna osetljivost prema postojećim grupama na osnovu godišta, geografske lokacije, sposobnosti, pola, rase, etničke pripadnosti
- Sveobuhvatna analiza opcija za prikupljanje sredstava i situacije na tržištu
- Delotvorna kampanja za informisanje javnosti
- Dobro planiran mehanizam za praćenje i ocenjivanje, imajući u vidu fazu nastavka
- Blagovremeno i tačno dokumentovanje
- Odgovarajuće mogućnosti za stručno usavršavanje

D. Mere za upravljanje zahtevaju da se:

- Ostane veran zadatim parametrima sa kojima su se saglasile zainteresovane strane;
- Obezbedi sistematska kontrola kvaliteta robe i usluga;
- Održava balans između zadataka i procesa;
- Praćenje i ocena tretiraju kao proces učenja;
- Pažljivo usklađuju finansijski i ljudski resursi, i programske aktivnosti;
- Redovno vrše ocene i analiza podataka kako bi se mogli prilagoditi promenama;
- Bude svestan potencijalnih veza i mogućnosti za saradnju kako bi se sačuvali resursi i izgradili partnerski odnosi;
- Zainteresovane strane redovno obaveštavaju o napretku projekta kako bi se pojačala njihova uključenost;
- Promovišu završeni radovi kako bi se pokazao napredak i privukli interni i eksterni donatori, partneri i investitori.

5.5 Kulturno nasleđe i turizam podrazumeva:

- Prepoznavanje činjenice da turizam koji se oslanja na nasleđe može da pruži glavni doprinos razvoju lokalne privrede;
- Prepoznavanje da projekti u vezi sa nasleđem mogu da unaprede turizam kada se izvode u sklopu integrativnog turističkog paketa koji se oslanja na nasleđe. Bilo bi dobro da projekti koji se uklapaju u dobru turističku infrastrukturu i komercijalni razvoj kao što su restorani i pružanje smeštaja dobiju prioritet;
- Obezbeđivanje uključenosti i integrisanja lokalnog stanovništva na mesta gde postoji lokalno nasleđe i sa njim povezan razvoj turizma koji se oslanja na nasleđe;
- Da se prilikom razvoja i predstavljanja turizma koji se oslanja na nasleđe, u svakom trenutku bude osetljiv na kulturnu raznolikost lokalnog stanovništva i turista;
- Nastojanje da se predstavi izbalansirana priča o nasleđu i istoriji regiona, vodeći računa o tome da prezentacije i ponuđene informacije u svakom trenutku budu zasnovane na dobrom stručnom znanju i istraživanju;
- Vođenje računa o tome da se razuman deo prihoda koji se ostvaruje od turizma koji se oslanja na nasleđe usmeri nazad ka očuvanju nasleđa.
- Prepoznavanje činjenice da postoji rizik da iskorišćavanje jedne dimenzije nasleđa u vidu turističke atrakcije u nekoj oblasti može da ugrozi očuvanje ili čak i sam opstanak ostalih nasleđenih resursa u toj oblasti;
- Shvatanje da će turisti koji obilaze nasleđe očekivati standarde koji postoje na međunarodnom nivou kada je reč o lokalnoj fizičkoj i ugostiteljskoj infrastrukturi;
- Pre predstavljanja lokaliteta sa nasleđem kao turističkih atrakcija, vodite računa o tome da se preduzmu neophodne mere za zaštitu nasleđa;
- Pre predstavljanja lokaliteta sa nasleđem kao turističkih atrakcija, vodite računa o tome da se preduzmu mere za zaštitu zdravlja i bezbednosti;
- repoznavanje da nekoordinisani turizam koji se oslanja na nasleđe može da uzrokuje negativan uticaj na lokalno stanovništvo kao što je gubitak privatnosti, veća gužva u saobraćaju, oštećenje imovine i lokalne javne sredine, kao i remećenje lokalnog stila života.

U okviru zajedničkog programa Evropske unije i Saveta Evrope „Podrška promociji kulturne raznolikosti“, ovaj Plan za nasleđe ucrtava put za ponovno povezivanje, udruživanje i pomirenje između ljudi, njihove zemlje i njihovog nasleđa. Plan poziva i širu dijasporu svake opštine da napiše zajedničku priču o mudrosti, razumevanju i napretku, obezbeđujući svim građanima dinamičan proces za podelu te priče sa susedima i posetiocima.

Savet Evrope je vodeća organizacija za ljudska prava na kontinentu. Obuhvata 47 država, od kojih su 28 članice Evropske unije. Sve države članice Saveta Evrope potpisale su Evropsku konvenciju o ljudskim pravima, sporazum čiji je cilj zaštita ljudskih prava, demokratije i vladavine prava. Evropski sud za ljudska prava nadgleda primenu Konvencije u državama članicama.

www.coe.int

Evropska unija je jedinstveno ekonomsko i političko partnerstvo između 28 demokratskih evropskih zemalja. Njeni ciljevi su mir, prosperitet i sloboda za svojih 500 miliona stanovnika u pravednijem i sigurnijem svetu. Da bi se ovo ostvarilo, zemlje EU su uspostavile radna tela radi vođenja EU i usvajanja svog zakonodavstva. Najbitniji od ovih tela su Evropski parlament (koji predstavlja evropske narode), Savet Evropske unije (koji predstavlja nacionalne vlade) i Evropsku komisiju (koji predstavlja zajednički interes EU).

<http://europa.eu>

Support to the Promotion of Cultural Diversity

Funded
by the European Union
and the Council of Europe

EUROPEAN UNION

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

Implemented
by the Council of Europe